

บทที่ 9

บทวิเคราะห์ บทสรุปและข้อเสนอแนะ

9.1 ความนำ

ในการวิเคราะห์ข้อมูลจากการศึกษาจะแบ่งประเด็นตามคำถามวิจัยและสมมติฐานใน 2 ประเด็น

คำถามวิจัยที่ 1 ว่า เหตุใดจึงเกิดขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อม หรือขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อมเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขปัจจัยอย่างไร โดยผู้วิจัยจะวิเคราะห์เพื่อตอบสมมติฐานว่า ขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อมเกิดจากเงื่อนไข 2 ประการคือ

1.เงื่อนไขที่จำเป็นด้านโครงสร้าง ได้แก่ นโยบายและโครงการของรัฐที่เกิดจากยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้นการพัฒนาอุตสาหกรรมส่งออกนำความจำเป็นเชิงเติบโตทางเศรษฐกิจ (export-led growth)

2.เงื่อนไขเพียงพอ ซึ่งแบ่งเป็น 2 ด้านคือ ด้านการพัฒนาองค์กรภายใน และปัจจัยภายนอกองค์กรคือ “โครงสร้างโอกาสทางการเมือง” (political opportunity structure) โครงสร้างโอกาสทางสังคม (social opportunity structure) และฝ่ายต่อต้าน (counter-movements)

คำถามวิจัยที่ 2 ว่า ขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อมมีจุดหมายและวิธีการต่อสู้อย่างไร และการต่อสู้บรรลุจุดหมายอย่างไร โดยจะวิเคราะห์จากกรณีศึกษาของสมาชิกคนจนซึ่งเป็นตัวแทนในการศึกษา

9.2 เหตุใดจึงเกิดขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อม

9.2.1 เงื่อนไขจำเป็นด้านโครงสร้าง

การพิจารณาประวัติศาสตร์การเดินขบวนทำให้เห็นพัฒนาการของการกระทำร่วมในรูปแบบของการชุมนุม เดินขบวน การชุมนุมประท้วงในสังคมไทยว่า ในช่วงก่อนเหตุการณ์ 14 ตุลาคม

2516 ส่วนใหญ่เป็นไปในลักษณะของกลุ่มจัดตั้งในลักษณะเครื่องมือของรัฐ และนักการเมือง ปริมาณโดยรวมและโหนดที่เกี่ยวกับทรัพยากรมีไม่มากนัก แม้จะมีการสร้างโครงสร้างพื้นฐานอย่าง กว้างขวางในช่วงรัฐบาลอำนาจนิยมยุคจอมพลสฤษดิ์ อีกทั้งสถานที่ทำการประท้วงกระจุกตัวอยู่ใน กรุงเทพมหานคร ช่วงหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ได้มาสู่การเคลื่อนไหวของขบวนการนิสิต ชาวนาชาวไร่ และกรรมกรที่มีการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องในประเด็นประชาธิปไตย และอีกส่วน หนึ่งเป็นการเรียกร้องในลักษณะของกลุ่มผลประโยชน์ในประเด็นเรื่องค่าจ้างและสวัสดิการ ค่าเช่า นา ราคาพืชผล และปัจจัยการผลิตเสียเป็นส่วนใหญ่ และพื้นที่ปัญหาความเดือดร้อนส่วนใหญ่เป็น ชาวนาที่อยู่ในภาคเหนือและภาคกลางซึ่งมีปัญหาเรื่องการกระจุกตัวของที่ดินในภาค เหนือและภาคกลาง และนำมาสู่ปัญหาเรื่องค่าเช่านา การเคลื่อนไหวต่อสู้ในช่วงนี้จึงเป็นเรื่องของ ขบวนการชาวนาที่เกิดขึ้นภายใต้ความขัดแย้งซึ่งมีรากเหง้าของปัญหามาจากการเอารัดเอาเปรียบ ภายใต้ความสัมพันธ์ทางการผลิตระหว่างชาวนากับเจ้าที่ดิน

ผลการศึกษาพบว่า ช่วงทศวรรษที่ 20 วิฤตการณ์ทางเศรษฐกิจที่มีผลต่อเนื่องมาจาก วิฤตการณ์ราคาน้ำมันครั้งที่ 2 ของโลกในปี 2523 รัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ได้แก้ไข ปัญหาวิฤตการณ์เศรษฐกิจโดยเลือกใช้นโยบายร่วมมือกับทุน ที่เน้นบทบาทและความร่วมมือของ ภาคเอกชนในการปรับโครงสร้างเศรษฐกิจในสาขาการเกษตร อุตสาหกรรม การพัฒนาพลังงาน และการส่งออก ผลของนโยบายดังกล่าวได้ทำให้รัฐและการพัฒนาขยายเข้าไปสู่ชนบทภายใต้ ยุทธ ศาสตร์การพัฒนาที่เรียกว่า “อุตสาหกรรมส่งออกนำความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ” (export-led growth) ยังผลให้เกิดความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากร ดิน น้ำ ป่าระหว่างรัฐและภาคธุรกิจ กับ ชาวบ้านอย่างกว้างขวาง ดังปริมาณการเดินขบวน ชุมนุมประท้วงซึ่งพบว่า เมื่อเปรียบเทียบกับช่วง ที่ผ่านมามีปริมาณสูงมาก กล่าวคือ เฉลี่ยวันละ 2 ครั้ง ในรัฐบาลชวน 1 และรัฐบาลบรรหาร ส่วน ในรัฐบาลพลเอกชวลิต เพิ่มขึ้นเฉลี่ยวันละ 3 ครั้ง ประเด็นส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวกับความขัดแย้ง ด้านทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า การเดินขบวน ชุมนุมประท้วง และการต่อสู้เรียกร้องที่เกิดขึ้นเป็นจุดๆ โดยชุมชนท้องถิ่นเหล่านี้มีพัฒนาการเคลื่อนไหวต่อสู้ มีการจัดองค์กรการเคลื่อนไหว มีรวมตัวกัน เป็นเครือข่ายย่อยๆ ในระดับชุมชน ระดับปัญหาร่วม และเกิดเครือข่ายในระดับภูมิภาค เช่น สหพันธ์ชาวนาชาวนาไร่อีสาน(สคท.) สมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน(สทช.อ.) เครือข่ายข้ามภูมิ ภาค เช่น เครือข่ายสมัชชาเขื่อน และในที่สุดเกิดการรวมตัวเป็นเครือข่ายสมัชชาคนจนซึ่งเป็นเครือ ข่ายที่ใหญ่ที่สุดในปัจจุบัน เมื่อเปรียบเทียบกับพื้นที่ปัญหาของขบวนการชาวนาในช่วงหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 จึงพบว่า ไม่ใช่เป็นพื้นที่ความขัดแย้งที่อยู่เฉพาะในภาคเหนือและภาคกลาง

เหมือนในช่วงขบวนการขบวนการชาวนาหลักเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 แต่ความขัดแย้งในปัจจุบันเกิดขึ้น
ทุกภูมิภาคซึ่งเป็นพื้นที่ที่รัฐและภาคธุรกิจเข้าไปแย่งชิงทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ของชุมชนท้องถิ่น

ในบทที่ 3 ผู้วิจัยได้พิสูจน์ให้เห็นว่า เมื่อมีการเปลี่ยนยุทธศาสตร์การพัฒนาของรัฐที่หันมา
ร่วมกับภาคธุรกิจในการพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกที่นำมาสู่นโยบายและมาตรการต่างๆ ที่
สำคัญ มาตรการลดค่าเงินบาทเพื่อดึงเงินลงทุนจากต่างชาติในช่วงปี 2527 รวมทั้งมาตรการสูงใจ
ทางด้านภาษีและสิทธิพิเศษต่างๆ ได้ก่อให้เกิดผลกระทบคือ

1. การขยายตัวของนิคมอุตสาหกรรมและโรงงานอย่างรวดเร็ว และการดำเนินก่อสร้าง
โครงการขนาดใหญ่เพื่อรองรับอุตสาหกรรมอย่างมากมาย เช่น สนามบิน ท่าเรือน้ำลึก โรงกำจัด
กากมลพิษอุตสาหกรรม(คิงกรีนเจนโก้ จ.ระยอง) ฯลฯ

2. ด้านอุตสาหกรรมการเกษตร รัฐได้พลิกโฉมใหม่ของการเกษตรมาสู่เกษตรครบวงจรและ
ธุรกิจไม้โตเร็วที่มุ่งให้บริษัทอุตสาหกรรมการเกษตรเข้ามาเป็นผู้นำในการผลิตเพื่อการส่งออกได้ก่อ
ให้เกิดการเข้ามาใช้ที่ดินในเขตป่าสงวนเสื่อมโทรมที่ล้วนมีชาวบ้านและคนพื้นเมือง (ชาวเขา)
อาศัยอยู่เดิม และได้มีการบังคับใช้กฎหมายป่าสงวนแห่งชาติที่ไม่เคยมีการบังคับใช้มาก่อน เพื่อ
อพยพคนออกจากป่า เกิดหน่วยงานและโครงการพิเศษเพื่อดำเนินการ นอกจากนี้ ยังมีการออก
กฎหมายและมาตรการต่าง ๆ เพื่อให้ภาคธุรกิจและอุตสาหกรรมเข้าไปใช้และครอบครองที่ดิน
เหล่านี้ได้ เช่น การแก้ไขพ.ร.บ.ปฏิรูปที่ดิน พ.ศ.2518 ในปี 2532 การประกาศใช้ พ.ร.บ.สวนป่า
พ.ศ.2535 ฯลฯ การแก้ไขพ.ร.บ.การนิคมอุตสาหกรรม ฯลฯ

3. นโยบายด้านพลังงานเพื่อรองรับการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมซึ่งได้ชี้ให้เห็นการ
ขยายตัวของความต้องการพลังงานที่สูงขึ้นเป็นอย่างมาก และได้นำมาสู่การดำเนินการก่อสร้าง
โครงการขนาดใหญ่ที่เกี่ยวข้องกับพลังงาน เช่น เขื่อน โรงไฟฟ้าพลังขยะ-ถิกไนต์

4. นโยบายด้านการอนุรักษ์ การกำหนดให้มีพื้นที่ป่าร้อยละ 40 ของเนื้อที่ประเทศไทยใน
แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6 และการประกาศนโยบายป่าไม้แห่งชาติ พ.ศ.2528 ทำให้เกิดการอพยพคน
ออกจากป่า และห้ามการใช้ประโยชน์พื้นที่ในเขตป่า

5. การใช้ต้นทุนทางสังคมและด้านสิ่งแวดล้อม กล่าวคือ นอกจากทรัพยากรด้านดิน น้ำ ป่า
จะถูกดึงไปสู่กระบวนการผลิตของภาคธุรกิจอุตสาหกรรมแล้ว โครงการต่างๆ เหล่านี้ตัวยังได้นำมา
สู่การทำลายสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติ เช่น การปล่อยน้ำเสีย มลพิษทางอากาศ ฯลฯ และการใช้
ต้นทุนมนุษย์ ก่อให้เกิดปัญหาสุขภาพอนามัยแก่คนงาน มีผู้ป่วยจากการทำงานเกิดขึ้นจำนวนมาก

ยังผลให้เกิดเครือข่ายผู้ป่วนจากการทำงานฯ ซึ่งเป็นเครือข่ายสำคัญเครือข่ายหนึ่งที่มีส่วนเข้ามาก่อตั้งสมัชชาคนจน

กรณีศึกษาสมัชชาคนจน ยืนยันได้ว่า ปัญหาความเดือดร้อน และเรียกร้องในสมัชชาคนจนสะท้อนถึงผลกระทบจากนโยบายและโครงการพัฒนาของรัฐที่ได้เข้ามารุกรานชีวิตปกติในชุมชนท้องถิ่นของชาวบ้าน ซึ่งได้แก่ นโยบายและโครงการพัฒนาของรัฐกับภาครัฐกิจที่เกิดขึ้นตั้งแต่ยุครัฐบาลพลเอกเปรม และนโยบายเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การอพยพคนออกจากป่าต้นน้ำลำธาร โครงการคจก. การส่งเสริมการปลูกไม้โตเร็วเพื่อเพิ่มพื้นที่ป่า ฯลฯ ทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า ของชุมชนถูกทำลายหรือแบ่งชิงโดยรัฐและภาครัฐกิจ นอกจากนี้ทรัพยากรในมิติทางสังคม และวัฒนธรรมของชาวบ้านยังถูกทำลายไปด้วย ดังตัวอย่างเช่น การอพยพคนออกจากป่ามาแยกกันอยู่ในพื้นที่รองรับได้ทำลายระบบการช่วยเหลือเกื้อกูลที่เคยมีอยู่เดิม การอพยพชาวบ้านในโครงการคจก.ภาคอีสาน การอพยพชาวเขาและชาวบ้านที่อยู่ในป่าอุทยานป่าต้นน้ำลำธารในภาคเหนือ การอพยพชาวบ้านจากการสร้างเขื่อนและโครงการขนาดใหญ่ของรัฐ คนเหล่านี้ไม่สามารถอยู่ในพื้นที่รองรับใหม่จึงต่อสู้เพื่อคืนถิ่น

ยุทธศาสตร์การพัฒนาของรัฐในทศวรรษที่ 2520 จึงนำมาซึ่งความขัดแย้งทางสังคมใหม่ๆ ในหลายมิติที่ยังรากลึกลงไปมากกว่าความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับเจ้าที่ดิน หรือที่จะเป็นเพียงปัญหาในเรื่องความเป็นธรรมในการกระจายทรัพยากรของสังคมในแง่วัตถุประสงค์ โครงการพัฒนาของรัฐ แต่เป็นปัญหาปากท้องและชีวิตความเป็นอยู่ที่เกี่ยวข้องกับมิติของชุมชนปกติของชาวบ้านทั้งหมด ดังในกรณีเครือข่ายสมัชชาคนจน นโยบายป่าเศรษฐกิจได้นำพื้นที่ป่าซึ่งชุมชนท้องถิ่นเคยใช้อยู่มาเป็นวัตถุประสงค์สำหรับอุตสาหกรรมไม้โตเร็ว เพื่อให้ใช้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจเงินตราสูงสุดจากป่า เพราะรัฐเห็นว่าชาวบ้านใช้พื้นที่ไม่คุ้มค่าในแง่เศรษฐกิจ อีกทั้งได้เข้าไปนิยามว่า การเกษตรแบบไหนควรทำ หรือไม่ควรทำ หรือ “พัฒนา” และ “ไม่พัฒนา” ในเขตป่าอนุรักษ์ (ป่าอุทยานฯ เขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่า ลุ่มน้ำชั้น 1เอ ฯลฯ) รัฐมองว่า ต้องอพยพชาวบ้านลงมาจากพื้นที่เหล่านี้เพราะชาวบ้านไม่มีความรู้ในเรื่องการดูแลรักษาป่า ความขัดแย้งในเรื่องของนโยบายเกษตรแผนใหม่และการจัดการและการใช้ประโยชน์ป่าไม้-ที่ดินจึงยังรากลึกลงไปถึงอำนาจของความรู้ในเรื่ององค์ความรู้ในการทำการเกษตรที่เรียกว่า “เกษตรกรรมทางเลือก” ด้วย

นอกจากนี้ นโยบายเกี่ยวกับการเกษตร นโยบายป่าไม้-ที่ดิน รวมทั้งโครงการขนาดใหญ่ของรัฐไม่เพียงแต่สร้างความขัดแย้งกับชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่น หากได้สร้างความขัดแย้งกับกลุ่ม

นักอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและที่เป็นคนชั้นกลางในเมืองที่มีอุดมการณ์หรือแนวคิดมั่นคงด้านการอนุรักษ์ธรรมชาติ และเห็นว่านโยบายดังกล่าวเป็นการทำลายป่าธรรมชาติที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ ดังจะเห็นได้ว่า ในเครือข่ายสมัชชาคนจนมีองค์กรอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม สถาบันด้านสิ่งแวดล้อม นักวิชาการ ฯลฯ เข้ามาร่วมในการเคลื่อนไหวคัดค้าน เช่น กรณีเขื่อนแก่งเสือเต้น มีองค์กรที่เข้าร่วมจำนวนมากคือ มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่า ชมรมอนุรักษ์ช้าง คณะกรรมการนักศึกษอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและธรรมชาติ 16 สถาบัน(คอกทส.) ฯลฯ สมัชชาคนจนจึงมีคนเข้าร่วมในเครือข่ายอย่างหลากหลาย พันธมิตรที่อยู่ในเครือข่ายไม่จำกัดเฉพาะชาวบ้าน คนยากจน แต่มีลักษณะพันธมิตรร่วมของกลุ่มคนที่หลากหลาย เช่น คนในเมือง มีฐานะทางเศรษฐกิจ คนที่มีการศึกษาดี มีสถานภาพทางสังคม ศิลปิน นักวิชาการ นักพัฒนา นักอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ฯลฯ อยู่ด้วย โดยที่คนเหล่านี้ได้เข้าไปเป็นผู้ทำหน้าที่เป็นเชื่อมประสานให้เกิดเครือข่ายชุมชนที่กว้างขวาง เสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับองค์กรชาวบ้าน เสริมทักษะในส่วนของชาวบ้านขาด เสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้และเปลี่ยน ฯลฯ และยังเข้าร่วมในเครือข่ายเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกับชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นต่างๆ ในการแสวงหาทางเลือกในการจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืน เช่น เรื่องป่าชุมชน ฯลฯ

ชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นรวมตัวกันปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า เพื่อมิล้มหายใจ หรือให้สามารถรักษาสภาพดำรงชีวิตอยู่ได้ ส่วนนักอนุรักษ์ NGO คนชั้นกลางในเมือง ต้องการปกป้องสิ่งแวดล้อมเพื่อลดความเสียหายที่บริสุทธิ สะอาด มีสภาพแวดล้อมที่สวยงาม ฯลฯ แต่ความเสียหายที่พึงปรารถนาของชาวบ้านและกลุ่มอนุรักษ์จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคมการเมืองที่มีอยู่

กล่าวโดยสรุปความเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากยุทธศาสตร์การพัฒนาได้ส่งผลกระทบต่อชีวิตของชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นอย่างรุนแรงในระดับที่ชาวบ้านที่เป็นคนจนไม่สามารถยังชีพอยู่ได้ โครงการขนาดใหญ่ที่มีการอพยพผู้คนออกมาได้ก่อให้เกิดการทำลายชุมชนในทุกมิติ ส่วนที่ไม่ได้รับผลกระทบจากโครงการฯ โดยตรงจากการอพยพก็ตาม แต่ได้มีทำลายและแย่งชิงพื้นที่สาธารณะที่สำคัญของชุมชน เช่น ป่า น้ำ ที่ดินทำกิน ฯลฯ ซึ่งเป็นแหล่งพึ่งพิงสำคัญที่จะทำให้สภาพการดำรงชีวิตของชาวบ้านดำรงอยู่ได้ ดังที่พิจารณาในบทที่ 4 ว่าสภาพการดำรงชีวิตของชาวบ้านที่ต้องอาศัยพื้นที่สาธารณะเหล่านี้

เมื่อความเดือดร้อนเกิดขึ้น ชาวบ้านได้รวมตัวกันตอบโต้ในลักษณะต่างๆ มีการเผชิญหน้าด้วยความรุนแรง และเป็นกรต่อสู้ที่ยืดเยื้อเรื้อรัง รัฐได้ใช้กลไกระบบราชการที่ครอบงอมลงไป

บนชุมชน กลไกด้านความมั่นคง ด้านการปกครอง และมวลชนจัดตั้งในรูปแบบต่างๆ วิธีเพื่อควบคุมและปราบปรามการเคลื่อนไหวต่อสู้ของชาวบ้านด้วยความรุนแรงเพื่อให้กลยุทธ์การพัฒนาโดยรัฐดำเนินไปได้ดังที่พิจารณาในบทที่ 6 ซึ่งได้แสดงให้เห็นปฏิสัมพันธ์ของรัฐต่อการเคลื่อนไหวของชาวบ้านในลักษณะดังกล่าวนี้

ขณะที่มีความขัดแย้งใหม่ๆ เกิดขึ้น การเมืองในระบบปกติ กระบวนการทางการเมืองที่ผ่านการเลือกตั้งผู้แทน และการรวมกลุ่มที่มีอยู่ในสังคมการเมืองปัจจุบันเป็นเพียงมายาภาพที่ทำให้การเมืองเป็นเพียงการลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง วิกฤตที่เกิดขึ้นจึงชี้ให้เห็นว่าประชาธิปไตยแบบตัวแทนที่ดำรงอยู่ในสังคมไทย คือประชาธิปไตยซึ่งการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นเพียงมายาภาพหรือเป็นการบังคับประชาชนให้ยอมจำนน การมีส่วนร่วมทางการเมืองเป็นหลุมพรางที่จะบอกว่าประชาชนได้มีส่วนร่วมแล้วเท่านั้น ในประชาธิปไตยแบบตัวแทนของไทย ความเป็นตัวแทนเป็นเพียงกลไกทางการเมืองของกลุ่มยุทธศาสตร์ใหม่คือ ภาคธุรกิจ ที่อาศัยการสร้างกติกานใหม่ภายใต้ระบอบประชาธิปไตย เป็นเครื่องมือสำคัญในการทำให้ความเป็นตัวแทนของคนมีความชอบธรรมในการครอบครองทรัพยากรของสังคม

ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่รัฐอาศัยภาคธุรกิจเป็นส่วนนำในการพัฒนากับระบบการเมืองปกติ และวิกฤตที่นำมาสู่ความเดือดร้อนของชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นต่างๆ จึงสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออกจากการเมือง เราไม่สามารถเข้าใจการเมืองของขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อมโดยไม่สามารถรอบแนวคิดเรื่องการเมืองแบบกลุ่มผลักดันทางการเมือง(politics of pressure groups) เพราะหากดูเฉพาะในส่วนนำออกของระบบการเมือง การเกิดขึ้นและการเคลื่อนไหวต่อสู้ของขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อมในกรณีของสมัชชาคนจนอาจเข้าใจได้ว่าเป็นการต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งผลประโยชน์และความต้องการในลักษณะของกลุ่มผลประโยชน์หรือกลุ่มผลักดัน แต่การได้มาซึ่งผลประโยชน์นั้น ไม่สามารถเข้าใจได้อย่างสมบูรณ์หากไม่พิจารณาว่า ขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อมไม่ได้อยู่ในโครงสร้างหรือระบบการเมืองที่ลงรากปักฐานเหมือนประสบการณ์ในสังคมตะวันตกซึ่งรัฐทำหน้าที่เป็นเสมือนกรรมการที่พยายามรักษากติกาให้กลุ่มต่างๆ แข่งขันกันมากกว่าในสังคมไทย แต่ในกรณีศึกษาที่พิจารณาในที่นี้พบว่า การผูกขาดการวางแผนการพัฒนาและการตัดสินใจในการใช้ทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ของรัฐและภาคธุรกิจจึงเป็นที่มาของความเดือดร้อนโดยที่ ผลประโยชน์ที่ไม่ได้รับเกิดจากการเมือง นั่นคือ ระบบการเมืองที่เกิดกันไม่ให้คนเหล่านี้มีพื้นที่ทางการเมือง ถูกจำกัดไม่ให้เข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ ดังนั้น ผลประโยชน์หรือการปกป้องความเดือดร้อนจะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยการต่อสู้ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงใน

สัมพันธภาพทางอำนาจในโครงสร้างระบบการเมืองเดิมเสียก่อนเสมอ ความเคียดแค้นที่เกิดจากการรุกรานชีวิตปกติโดยรัฐจะถูกแก้ไขได้ก็ต่อเมื่อมีความเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชน ส่วนที่ขยายนี้ อาจเรียกได้ว่าเป็นการเสริมสร้างประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมหรือประชาธิปไตยแบบรากหญ้า เป็นการเรียกร้องหาและสร้างกลไกการเมืองใหม่ๆ ที่จะเปิดโอกาสให้ผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนามีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ดังเช่น การผลักดันให้มีพระราชพิธีโครงการขนาดใหญ่ของรัฐ ให้มีส่วนร่วมในกระบวนการประเมินผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและผลกระทบทางสังคม ฯลฯ ดังตัวอย่างที่เกิดขึ้นในกรณีเขื่อนขนาดใหญ่ที่ยังไม่สร้าง 4 เขื่อนซึ่งสมาชิกคนจนมีข้อเรียกร้องให้รัฐบาลตั้งคณะกรรมการซึ่งมีตัวแทนจากส่วนต่างๆ ของสังคมเข้ามาติดตามตรวจสอบการดำเนินการโครงการ ในขั้นตอนต่างๆ เพื่อเปิดเผยข้อมูลเกี่ยวกับผลได้ผลเสียต่างๆ ให้สาธารณชนสามารถรับรู้ เรียนรู้และเข้ามาร่วมตัดสินใจ

ดังนั้น การมีส่วนร่วมโดยตรงของผู้ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาของรัฐและของประชาชนโดยการเข้าไปมีอำนาจตรวจสอบและร่วมกระบวนการตัดสินใจในการพัฒนาจึงเป็นหัวใจหรือจุดหมายสำคัญของขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อมกรณีสมาชิกคนจน ในขณะที่แนวคิดกลุ่มผลประโยชน์หรือกลุ่มผลักดันในแนวทฤษฎีการกระทำร่วมทั่วไปตั้งอยู่บนสมมติฐานที่ว่าประชาชนยอมมอบอำนาจให้กับรัฐหรือตัวแทนในกลุ่มผลประโยชน์ (ผู้นำสหภาพฯ ส.ส. ฯลฯ) แต่ในกรณีของสมาชิกคนจนอยู่ที่ชาวบ้านเชื่อว่าอำนาจอยู่ที่ตัวเองและอำนาจที่เขามอบไปให้แก่ตัวแทนไม่ทำงาน สมาชิกคนจนจึงปรากฏขึ้นเพื่อต่อสู้เรียกอำนาจคืนจากตัวแทนเพื่อที่จะมาจัดความสัมพันธ์ทางอำนาจกันใหม่ระหว่างรัฐกับประชาชน โดยกดดันให้มีการจัดวางตำแหน่งแห่งที่ของรัฐเสียใหม่ เพื่อให้ประชาชนสามารถเข้าไปมีส่วนร่วม ตรวจสอบได้ผ่านกลไกใหม่ดังที่กล่าวมา

การต่อสู้ของขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อมในกรณีศึกษาจึงมีความแตกต่างไปจากกลุ่มผลักดันในสังคมตะวันตกที่กติกาประชาธิปไตยค่อนข้างลงตัว กล่าวคือ เป็นระบอบประชาธิปไตยที่ผู้แทนกับความเป็นตัวแทนของคนกลุ่มต่างๆ ในสังคมซ้อนทับกันพอดี สถาบันทางการเมืองสามารถเชื่อมประสานประโยชน์ของกลุ่มต่างๆ ในสังคมได้ (ชัยอนันต์ สมุทวณิช, 2533 : 44) และมีกลไกที่จะสามารถทำให้ประชาชนมีส่วนร่วม ตรวจสอบ การทำงานและโครงการของรัฐ แต่กรณีของสมาชิกคนจน จุดหมาย และข้อเรียกร้องต่างๆ ของสมาชิกคนจนจะบรรลุหรือไม่ มีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับการเปลี่ยนแปลงในเชิงหลักการและกระบวนการสร้างกติกาใหม่ในการดำเนินนโยบายและโครงการของรัฐด้วยเสมอ เช่น กรณีเรียกร้องค่าชดเชยปัญหาจากการสร้างเขื่อนขนาดเล็กที่ไม่มีระเบียบในการจ่ายค่าชดเชยแก่ชาวบ้าน ค่าชดเชยทางสังคม ค่าชดเชยที่ดินในที่สว

ธารณประโยชน์ ฯลฯ เป็นเรื่องของการต่อสู้ระหว่างระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินของรัฐกับระบบของชุมชนท้องถิ่น ที่ซึ่งชาวบ้านยอมรับการครอบครองและการใช้ประโยชน์กันเองภายในชุมชน แต่เมื่อรัฐซึ่งได้เข้าครอบครองโดยถือว่าเป็นที่สาธารณประโยชน์และจึงไม่เห็นด้วยในหลักการที่จะจ่ายค่าชดเชยให้ ดังเช่น กรณีการเรียกจ่ายค่าชดเชยเขื่อนราษีไศล ชื่อเรียกของสมัชชาคนจนจึงแตกต่างไปจากกลุ่มผลประโยชน์ทางอาชีพโดยทั่วไป เพราะไม่ได้เป็นเพียงแค่กลุ่มผลประโยชน์ที่เรียกจ่ายผลประโยชน์เฉพาะของสมาชิกภายในกลุ่ม และไม่ได้เรียกจ่ายเฉพาะความเป็นธรรมภายใต้ระบบเศรษฐกิจการตลาดคือ ให้เกิดการกระจายหรือการเข้าถึงปัจจัยการผลิต (หนีสิน ที่ดิน ปุ๋ย บ่อน้ำ บ่อปลา ฯลฯ) แต่ในอันที่จะได้รับค่าชดเชยจากรัฐ สมัชชาคนจนจำเป็นต้องเรียกร้องกฎเกณฑ์กติกาใหม่บนฐานของสมมติฐานใหม่ด้วย ดังนั้น จะเห็นได้ว่าปัญหาความขัดแย้งในสังคมที่เป็นผลให้เกิดการรวมตัวของสมัชชาคนจนจึงเป็นปัญหาใหม่ในบริบทสังคมปัจจุบัน ไม่ได้เป็นเพียงปัญหาในระดับของการจัดการกระจายทรัพยากรของสังคมเท่านั้น

คนจนในความหมายของสมัชชาคนจนจึงไม่ใช่แค่ ความจนที่เกิดจากการขาดแคลนปัจจัยการผลิต (ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง เงินกู้ ฯลฯ) ราคาพืชผล ฯลฯ หรืออำนาจต่อรองเพื่อที่จะได้สามารถต่อรองให้ได้มาซึ่งความเป็นธรรมในระบบเศรษฐกิจการตลาด แต่ความจนในความหมายของสมัชชาคนจนเป็นเรื่องของความจนอำนาจ และโอกาสที่จะเข้าไปมีส่วนร่วม ตรวจสอบกระบวนการพัฒนาของรัฐ ความจนจึงเกี่ยวข้องกับการปรับความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐกับคนจน ดังนั้น จุดหมายสำคัญของสมัชชาคนจนจึงอยู่ที่การเรียกร้องกดดันให้เกิดการปรับเปลี่ยนสัมพันธภาพทางอำนาจในสังคมเสียใหม่เพื่อให้ชุมชนท้องถิ่นมีอิสระในการตัดสินใจในการบริหารจัดการทรัพยากรของท้องถิ่น โดยให้รัฐ “รับรอง” สิทธิของชุมชนท้องถิ่น องค์ความรู้ของท้องถิ่น เป็นการที่สังคมมุ่งที่จะจัดวางรัฐให้ถูกที่ทางโดยผ่านการสร้างกติกาใหม่ภายใต้ประชาธิปไตยแบบตรวจสอบ หรือประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม (ในนิยามของประชาธิปไตยแบบตัวแทนที่สมบูรณ์มีทั้งกระบวนการเลือกตั้งตัวแทน และมีกลไกในการมีส่วนร่วม ตรวจสอบโดยตรง เช่น ประชาพิจารณ์ ฯลฯ)

คำอธิบายนี้สอดคล้องกับของ Kothari (1984) ที่ได้ชี้ให้เห็นปรากฏการณ์ของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในโลกที่สามว่า สะท้อนถึงความล้มเหลวของระบบการเมืองปกติ ทั้งสถาบันนิติบัญญัติ สถาบันบริหารหรือรัฐบาลที่ตั้งอยู่บนทฤษฎีการมีส่วนร่วมแบบที่เน้นการเลือกตั้ง ซึ่งการมีส่วนร่วมดังกล่าวนี้เป็นมายาคติ (myth) เป็นการมีส่วนร่วมในเชิงพิธีกรรม (เช่น การหย่อนลงบัตรเลือกตั้งสร้างความชอบธรรมให้กับระบบเดิม) ที่จะหลอกล่อให้ประชาชนติดกับคักว่านั่นคือพัฒนาการทางการเมืองแล้ว และเชื่อมโยงพัฒนาการทางการเมืองดังกล่าวเข้ากับการพัฒนาทาง

เศรษฐกิจ แต่การมีส่วนร่วมดังกล่าวนี้ไม่ใช่การมีส่วนร่วมจริง ๆ เป็นเพียงวาทกรรมการพัฒนาที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อแยกคนออกจากพื้นที่ทางการเมือง (de-politicize) ในขณะที่การพัฒนากระทบกับชีวิตชาวบ้าน รัฐทุน บุกเข้าไปในชนบทมากขึ้น บทบาทของรัฐเพิ่มมากขึ้น ได้เข้าไปใช้อำนาจควบคุมบังคับ ดังนั้น ขบวนการทางสังคมแบบรากหญ้า (grassroots movements) จึงเกิดขึ้น ซึ่งสามารถมองเห็นได้ว่าเป็นการแสวงหาเครื่องมือทางการเมืองใหม่ ๆ ของประชาชน ที่ไม่ใช่การมีส่วนร่วมในช่องทางการเมืองผ่านช่องทางของสถาบันทางการเมืองปกติของประชาชน ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในโลกที่สามจึงสามารถเข้าใจได้ว่าเป็นความพยายามที่จะเปิดพื้นที่ทางการเมืองใหม่ ๆ เพื่อเข้าไปสู่การต่อสู้ทางการเมือง เป็นการสร้างค่านิยมทางการเมืองใหม่ ด้วยการตั้งเป้าประเด็นต่าง ๆ ที่ถูกเก็บกดปิดกั้นโดยการเมืองแบบเก่าที่การมีส่วนร่วมเป็นเพียงโวหาร และในอีกทางหนึ่งก็เป็นการบังคับให้ยอมจำนน ต่อเวทีทางการเมืองที่รัฐไม่ได้แสดงบทบาทเป็นข้อต่อทางการเมืองในกิจการสาธารณะของสังคมประชา (civil society) ในขณะเดียวกันขบวนการการเคลื่อนไหวระดับรากหญ้า ไม่ได้เปิดพื้นที่ในการต่อสู้กับรัฐ แต่เป็นความพยายามที่จะเปิดพื้นที่ทางเลือกของการเมืองนอกเวทีปกติ (คือ เวทีของพรรคการเมืองและรัฐบาล) ในรูปแบบใหม่ขององค์การ วิธีการต่อสู้ ฯลฯ. เพื่อที่จะจัดวางรัฐเสียใหม่ และเป็นเครื่องมือไปสู่อิสระภาพจากโครงสร้างที่รัฐครอบงำชุมชนท้องถิ่น

9.2.2 เงื่อนไขที่เพียงพอด้านองค์กร

เงื่อนไขด้านการพัฒนาองค์กร

จากการศึกษาพบว่า จากตัวแทนที่เลือกในการศึกษาคือ สมาชิกคนจนมีเงื่อนไขด้านการพัฒนาองค์กรที่สำคัญซึ่งเป็นปัจจัยเพียงพอที่จะทำให้ความเคลื่อนไหวที่มีอยู่ทั่วไปของชาวบ้านสามารถเกิดการกระทำรวมหมู่ มีการพัฒนาขบวนการฯ และผลสำเร็จในการเคลื่อนไหวต่อสู้ดังนี้

ประการแรก ด้านความเป็นอิสระขององค์กร ในประเด็นนี้ ได้กล่าวอย่างละเอียดไว้ในบทที่ 5 ดังนั้น ในที่นี้จึงจะย่อการวิเคราะห์ให้เห็นถึงประสิทธิภาพของการจัดโครงสร้างองค์กร การเคลื่อนไหวของสมาชิกคนจนซึ่งเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดความสำเร็จในการเคลื่อนไหว โครงสร้างองค์กรของสมาชิกคนจนมีลักษณะเป็นเครือข่ายที่สมาชิกภายในเรียกว่ามีความสัมพันธ์ภายในองค์กรในลักษณะ “วัฒนธรรมแบบเสมอหน้า” กล่าวคือ ให้อำนาจตัดสินใจในแต่ละกรณีปัญหา “สมาชิกพ่อครัวใหญ่” เป็นตัวแทนของแต่ละกลุ่มปัญหาแก่สมาชิกพ่อครัวใหญ่ซึ่งเป็นเวทีตัดสินใจ

แบบ “ผู้นำรวมหมู่” (collective leadership) การจัดโครงสร้างองค์กรในลักษณะดังกล่าวนี้เกิดจากประสบการณ์การต่อสู้ที่ผ่านมาของกรแบบเดิมดังเช่น สกช.อ.ที่มีลักษณะเป็นองค์กรแบบทางการที่มีการจัดองค์กรที่ลดหลั่นตามลำดับชั้น แต่งตั้งตัวแทนระดับต่างๆ เช่น อำเภอ จังหวัด เขต และมีเลขาธิการเป็นผู้มีอำนาจการตัดสินใจสูงสุด ทำให้เกิดปัญหาที่สำคัญคือ การรวมศูนย์การตัดสินใจอยู่ที่บุคคลคนเดียวได้นำมาซึ่งปัญหาการแย่งชิงการนำซึ่งผลให้ขบวนการฯ โดยรวมเสียหาย บางครั้งผู้นำเลือกแนวทางที่จะสัมพันธ์กับพรรคการเมืองและนักการเมือง ส่งผลให้สาธารณชนมองว่าการเคลื่อนไหวของชาวบ้านไม่บริสุทธิ์ มีนักการเมืองหนุนหลัง ความสามารถในการสร้างความเข้าใจ และดึงการเห็นอกเห็นใจจากสังคมจึงลดน้อยลงไป และส่งผลเสียต่อความชอบธรรมในการเคลื่อนไหว ดังนั้น จากการพิจารณาโครงสร้างองค์กรของสมาชิกคนจนจะเห็นได้ว่าเป็นองค์กรเคลื่อนไหวที่สามารถสร้างความเป็นอิสระขององค์กรได้ โดยระมัดระวังไม่ให้ถูกรอบงำจากนักการเมือง และกลไกรัฐ สมาชิกคนจนแยกตัวออกจากโครงสร้างอำนาจทางการเมืองแบบเดิมอย่างชัดเจน

การเมืององค์กรที่เป็นอิสระโดยเปรียบเทียบ (relatively autonomous organization) เป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะทำให้อำนาจรัฐรู้สึกคับข้องใจกับสภาพที่ดำรงอยู่สามารถแปรเปลี่ยนมาเป็นการกระทำร่วมที่มีพลังการเปลี่ยนแปลงได้ (Landsberger, 1974 : 45. cited in Jarin Boonmathaya, 1995 : 5) ดังนั้น การมีองค์กรการเคลื่อนไหวที่เป็นอิสระไม่ถูกรอบงำโดยรัฐจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะนำไปสู่ความสำเร็จหรือล้มเหลวของการเคลื่อนไหว ซึ่งหากเปรียบเทียบกับกลุ่มเกษตรกร กลุ่มสหกรณ์แล้วจะเห็นได้ว่าถูกรอบงำจากรัฐโดยสิ้นเชิง กลุ่มสหกรณ์มีกฎหมายการจัดตั้งที่ให้อำนาจการควบคุมโดยสหกรณ์อำเภอและสามารถดำเนินกิจกรรมเฉพาะการกู้เงินธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์(ธกส.)เพื่อกระบวนการผลิตเท่านั้น อุดมการณ์ของสหกรณ์ที่ต้องการให้เกษตรกรมีพลังต่อรองจึงถูกกลืนหายไปกับกลไกรัฐในการกำหนดรูปแบบองค์กร และให้อำนาจแก่เจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นผู้กำกับและกำหนดกิจกรรมของสหกรณ์ นอกจากนี้ ยังพบอีกว่าองค์กรของเกษตรกร ชาวไร่ ชาวนาเหล่านี้ได้กลายเป็นเครื่องมือของนักการเมืองในการเคลื่อนไหวทางการเมือง หรือในการเป็นฐานคะแนนเสียงโดยผ่านความสัมพันธ์แบบระบบอุปถัมภ์-ลูกน้องระหว่างผู้นำขององค์กรกับนักการเมือง ทำให้องค์กรเหล่านี้ไม่มีพลังแต่อย่างใด องค์กรของสมาชิกคนจนไม่ได้มีลักษณะดังกล่าวนี้

ประการที่สอง กระบวนการเรียนรู้ภายใน โครงสร้างองค์กรของสมาชิกคนจนเอื้อให้คนกลุ่มต่างๆ สามารถเข้ามาเรียนรู้ร่วมกันเพื่อแสวงหาทางออกท่ามกลางวิกฤตการณ์ที่เกิดขึ้น เครือ

ข่ายต่างๆ ที่อยู่ในสมาชิกคนจน เช่น เครือข่ายเกษตรทางเลือก เครือข่ายป่าไม้-ที่ดินซึ่งมีเครือข่ายย่อยร่วมอยู่มากมาย เครือข่ายเขื่อน ฯลฯ ได้เกิดขึ้นจากการต่อสู้เรียนรู้มาเป็นเวลาชวาวนานระหว่างชาวบ้านกับ NGO และนักวิชาการ การสร้างกระบวนการเรียนรู้ แลกเปลี่ยนกันภายในระหว่างชุมชน และเครือข่ายเหล่านี้ทำให้สามารถเสนอวาทกรรมทางเลือกการพัฒนาที่ชัดเจนได้ เช่น เรื่องป่าชุมชน เกษตรทางเลือก การจัดการทรัพยากรน้ำที่ยั่งยืน ฯลฯ จากการศึกษาพบว่า กรณีปัญหาใดที่สามารถสร้างกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวนี้จะความเข้มแข็งและมีการต่อสู้ร่วมกันอย่างสืบเนื่อง ไม่เพียงแค่วาง โดยใช้องค์กรเป็นเครื่องมือในการได้มาซึ่งผลประโยชน์เฉพาะหน้าเท่านั้น

การสร้างกระบวนการเรียนรู้แลกเปลี่ยนประสบการณ์อย่างค่อนเนื่องระหว่างเครือข่ายย่อยและชุมชนพื้นที่ปัญหาต่าง ๆ ภายในสมาชิกคนจนสมาชิกคนจนมีความสำคัญในแง่ที่การถ่ายทอดประสบการณ์ในการต่อสู้ NGO และนักวิชาการส่งผลทำให้เกิดการเรียนรู้ปัญหาที่เชื่อมโยงกับนโยบายและการพัฒนาของรัฐที่สร้างปัญหา โครงสร้างเช่นนี้จึงสอดคล้องกับปัญหาวิกฤตที่เกิดขึ้นและหยั่งรากลึกไปถึงวิกฤตการณ์ของการพัฒนา ที่การต่อสู้กลายเป็นเรื่ององค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากร ทิศทางการเกษตร ฯลฯ ความสามารถในการเชื่อมประสานสามารถคนกลุ่มอื่นๆ ให้เข้ามามีส่วนร่วมในเครือข่ายได้จึงเป็นเรื่องจำเป็น เพราะเป็นการต่อสู้ไม่ใช่เรื่องปากท้องหรือสภาพการดำรงชีพอย่างเดียว แต่มีมิติด้านอำนาจของความรู้ในการจัดการทรัพยากร และยังเกี่ยวข้องกับประเด็นปัญหาประชาธิปไตย นั่นก็คือ เรื่องปากท้องจะได้มาก็ต้องเมื่อสามารถผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงกติกาทางการเมือง เปลี่ยนความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชน ต้องต่อสู้ให้ขบวนการเคลื่อนไหวสามารถมีตำแหน่งแห่งที่ในสังคม และในพื้นที่ทางการเมือง โครงสร้างของสมาชิกคนจนจึงเอื้อต่อการเข้ามามีส่วนร่วมกันของพันธมิตรที่เป็นคนจากกลุ่มต่างๆ ที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาและการรุกรานชีวิตปกติจากรัฐ ซึ่งทำให้เกิดการสร้างและขยายพันธมิตรได้อย่างกว้างขวาง ซึ่งในประเด็นดังกล่าวนี้จะเห็นความแตกต่างระหว่าง กลุ่มเกษตรกร สหกรณ์การเกษตร หรือแม้แต่ สกย.อ. ซึ่งเป็นองค์กรที่มีปัญหาในหลายเรื่องคาบเกี่ยวกัน แต่สกย.อ.ไม่สามารถสร้างพันธมิตรที่กว้างขวางได้เพราะมุ่งประเด็นจำกัดอยู่แค่ปัญหาหรือผลประโยชน์เฉพาะของกลุ่มคือ ปัญหาหนี้สิน การขบอบปลา ฯลฯ

นอกจากนี้ องค์กรแบบเครือข่ายที่ภายในสมาชิกคนจนเรียกว่า “ให้เจ้าของปัญหาพูดเอง เจรจาเอง และรับผิดชอบเอง” ทำให้แต่ละกรณีปัญหา หรือเครือข่าย ต้องสามารถยึดกุมข้อมูล ปัญหาข้อเรียกร้องของตัวเองได้ สามารถเจรจาต่อรองเองได้ และสร้างเวทีในการตัดสินใจร่วมกันภายในกรณีปัญหาตนเอง ทำให้แต่ละกรณีปัญหาไม่ต้องพึ่งพิงผู้นำเดี่ยว แกนนำหรือที่เลี้ยงจึงมี

หน้าที่เพื่อสร้างกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ภายใน ช่วยฝึกทักษะในการเตรียมข้อมูล การเจรจา และทำหน้าที่ในการเจรจาแทนในบางครั้งที่เป็นการเจรจาครั้งสำคัญกับผู้นำรัฐบาล ฯลฯ ลักษณะขององค์กรเช่นนี้สามารถทำให้การเข้าร่วมในเครือข่ายเกิดจากความตระหนักถึงพลังของตัวเองหรืออำนาจของตัวเอง ว่าคนจะต้องสู้ในแนวทางเช่นนี้ และสามารถพัฒนาองค์กรให้เข้มแข็งได้โดยไม่ขึ้นอยู่กับผู้นำที่มีบารมี

ประการที่สาม ความสามารถในการระดมทรัพยากรและผู้เข้าร่วม โครงสร้างองค์กร และกิจกรรมที่สร้างกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ภายในเครือข่ายของสมาชิกคนจนได้นำไปสู่ประสิทธิภาพในการที่จะระดมทรัพยากร ที่เป็นการระดมทั้งด้านความรู้ความคิดเพื่อให้ผู้อยู่ในเครือข่ายตระหนักถึงพลังของตัวเอง แนวทางการต่อสู้ของคนจน และการระดมทรัพยากรเพื่อใช้ในการเคลื่อนไหว(ซึ่งสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นกับความตระหนักของผู้เข้าร่วม) โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเตรียมการทรัพยากรสำหรับการชุมนุมที่ยืดเยื้อยาวนานถึง 99 วัน ในยกที่ 2 ที่ผ่านมา ความสามารถเหล่านี้ทำให้องค์กรได้ เงิน ความสมานฉันท์ และผู้เข้าร่วมชุมนุมจำนวนมากพอที่จะเป็นแรงกดดันรัฐบาล นอกจากนี้ ยังสามารถระดมความช่วยเหลือจากพันธมิตรให้เข้าร่วมบริจาคทรัพยากรในการเคลื่อนไหวเพื่อช่วยให้ผู้ร่วมชุมนุมที่ไม่สามารถมีเสบียงพอเพียงสำหรับการชุมนุมที่ยาวนานได้ เช่น พี่น้องชาวเขา ฯลฯ

สมาชิกคนจนซึ่งเป็นองค์กรขนาดใหญ่ที่สามารถแก้ปัญหา “เจ้ารับ-ช้อยก็รับด้วย” หรือผู้รับประโยชน์โดยไม่จ่าย (free rider) ได้โดยมีองค์กรในระดับล่างที่บริหารจัดการโดยการกำหนดกฎเกณฑ์สำหรับผู้เข้าร่วม เช่น กรณีปัญหาเกี่ยวกับค่าชดเชยที่มีสมาชิกจำนวนมากที่สุด มีการกำหนดว่าต้องเข้าร่วมชุมนุมและกิจกรรมอื่นๆ อย่างสม่ำเสมอจึงจะได้รับประโยชน์ ทำให้กำลังหลักในการชุมนุมจากปัญหาเงื่อนไขขนาดใหญ่ 3 เงื่อนไข คือ สิรินธร ปากมุด และรามีสไค ซึ่งมีผู้ร่วมประมาณ 6-7 พันครัวเรือนต้องส่งผู้ร่วมร่วมชุมนุมตลอดเวลา ในขณะที่ปัญหาอื่นๆ ก็มีองค์กรชุมชนบริหารจัดการ ในการระดมทรัพยากร การจัดสรรผู้ร่วมชุมนุมสลับเปลี่ยนหมุนเวียนกันมา

ประการที่สี่ ด้านความชอบธรรม สมาชิกคนจนมีการจัดระบบในช่วงที่มีการชุมนุมอย่างมีประสิทธิภาพ มีการจัดเวรยามดูแลความปลอดภัย และการก่อวินาศกรรมเพื่อทำลายความชอบธรรมในการชุมนุม บทเรียนจากการชุมนุมประท้วงที่ต่อเนื่องยาวนานทำให้สมาชิกคนจนพัฒนาการจัดการภายในเพื่อตอบโต้ต่อการทำลายความชอบธรรมในการชุมนุม เช่น กฎระเบียบในการชุมนุมอย่างเคร่งครัดโดยเฉพาะการดื่มสุราในที่ชุมนุมเพราะจะง่ายต่อการอ้างว่าเป็นคนไร้สติ นำไปสู่ข้ออ้างว่า

เป็น “มือบ” ที่ไร้สติ ไร้เหตุผลและจะนำไปสู่ความรุนแรง และเป็นข้ออ้างที่เจ้าหน้าที่รัฐจะนำไปสู่การสลายการชุมนุมในที่สุด มีการจัดการดูแลรักษาความสะอาดในที่ชุมนุมไม่ให้เป็นที่เคี้ยวครีออนแก่สถานที่ราชการรอบๆ ที่ชุมนุม

นอกจากนี้ การชุมนุมอย่างสงบ ฮึดแนวทางสันติวิธีโดยใช้วิธีการสร้างกิจกรรมการเคลื่อนไหวด้วยพิธีกรรม สัญลักษณ์ และการใช้สื่อเป็นเครื่องมือสำคัญในการเคลื่อนไหว เพื่อชี้แจงข้อมูลความเคี้ยวครีออน ทำให้ไม่ถูกมองว่าเป็นพวกมาก่อความวุ่นวาย และไม่นำไปสู่ข้ออ้างในการปราบปราม

ประการที่ห้า ด้านผู้นำและบทบาทของผู้นำ จากการศึกษาพบว่า พื้นที่ปัญหาสมัชชาคนจนได้ผ่านการต่อสู้ในแต่ละกรณีปัญหามาก่อนที่จะรวมตัวเป็นเครือข่ายที่กว้างขวาง กรณีปัญหาต่างๆ ส่วนใหญ่จึงมีผู้นำการต่อสู้ที่มีทักษะ ความสามารถในการเผชิญหน้ากับแนวทางการต่อสู้เช่นมาก่อน ผู้นำในสมัชชาคนจนไม่ใช่ผู้นำที่มีบุญบารมี แต่เป็นผู้ที่ประสบปัญหาด้วยตัวเอง เป็นผู้ที่เคี้ยวครีออนรู้ปัญหาและเข้าร่วมเพื่อที่จะใช้องค์กรเพื่อแก้ปัญหาหรือแสวงหาทางออก พื้นที่ต่างๆ เหล่านี้ได้ต่อสู้โดยตัวเองมาก่อนที่จะมารวมตัวกันทั้งสิ้น มีพื้นที่ที่ผ่านพัฒนาการของการต่อสู้ในอดีตมาก่อน เช่น หลายพื้นที่ภาคเหนือที่ซึ่งสหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทยเคยก่อตั้งมาก่อน ทำให้ มีผู้นำชาวบ้านที่ ผ่านการต่อสู้และกระบวนการเรียนรู้มาอย่างต่อเนื่องยาวนาน พื้นที่ส่วนใหญ่ในกรณีปัญหาป่าไม้-ที่ดินภาคอีสาน ซึ่งได้ผ่านการต่อสู้ในช่วงความขัดแย้งด้านอุดมการณ์ระหว่างรัฐกับชาวบ้าน กล่าวได้ว่า มีผู้นำที่ผ่านการต่อสู้กับขบวนการสังคมนิยมในทุกพื้นที่ของกรณีปัญหาป่าไม้ที่ดินที่เป็นเขตป่าอุทยาน ป่าต้นน้ำลำธารฯ อีกส่วนหนึ่งเป็นผู้นำที่เกิดขึ้นจากการทำงานของ NGO ที่แม้จะไม่ใช่งานเคลื่อนไหวแต่ก็เสริมสร้างทักษะ การเรียนรู้ พื้นฐานวิถีคิดที่แตกต่างไปจากการพัฒนากระแสหลัก เมื่อเผชิญกับวิกฤตจากการรุกรานใหม่ๆ ก็สามารถแปรสภาพมาเป็นผู้นำในการเคลื่อนไหวต่อสู้ได้ อีกส่วนหนึ่งเป็นผู้นำสมัชชาคนจนส่วนใหญ่เป็นพื้นที่การทำงานของ NGO ที่เผชิญกับวิกฤตมาตั้งแต่ต้น กรณีปัญหาและเครือข่ายเหล่านี้ที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้และการต่อสู้ร่วมกันของชาวบ้านกับ NGO เช่น เครือข่ายเกษตรทางเลือก เครือข่ายปัญหาสุขภาพจิต ฯลฯ

พื้นฐานของผู้นำเหล่านี้จึงแตกต่างไปจากพื้นที่ซึ่งไม่ได้ผ่านกระบวนการเหล่านี้ นอกจากนี้ การเข้ามารวมตัวเป็นเครือข่ายสมัชชาคนจนยังมีกระบวนการเสริมสร้างผู้นำเหล่านี้ให้มีทักษะบางด้าน เช่น การเตรียมข้อมูลสำหรับการเจรจา ทักษะการเจรจา ฯลฯ กระบวนการสร้างเสริมการแลกเปลี่ยน

เปลี่ยนประสบการณ์การต่อสู้ระหว่างภายในและเครือข่ายปัญหาต่างๆ ฯลฯ จึงทำให้สมาชิกคนจนสามารถเสริมสร้างและพัฒนาผู้นำที่เข้มแข็งในการเคลื่อนไหวต่อสู้ตามจุดหมายของขบวนการฯ ได้

กล่าวโดยสรุป การมีผู้นำที่ต่อสู้มาโดยพื้นฐานอยู่เดิม และการมีกระบวนการเสริมสร้างผู้นำในสมาชิกคนจนทำให้ขบวนการฯ สามารถพัฒนาผู้นำได้มากกว่ากลุ่มอื่นๆ และผู้นำเหล่านี้จึงเป็นเงื่อนไขปัจจัยเอื้อที่จะก่อให้เกิดองค์กรชาวบ้านที่เข้มแข็งเพื่อเข้ามารวมตัวกันต่อสู้กับวิกฤตการณ์ของชุมชนที่เกิดจากรัฐในยุคนี้ได้เป็นอย่างดี และเป็นปัจจัยที่จะนำไปสู่ความสำเร็จในการเคลื่อนไหวต่อสู้

ประการที่หก NGO และบทบาทในการเสริมสร้างองค์กรชาวบ้าน ในเครือข่ายสมาชิกคนจนประกอบด้วยสองส่วนที่สำคัญคือ ชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่น และคนชั้นกลางในเมือง ซึ่งกลุ่มคนที่มีบทบาทมากในการเข้าไปหนุนเสริมการต่อสู้ของชาวบ้านก็คือ NGO จากการศึกษาพบว่า NGO ได้เข้ามาทำหน้าที่ในการเสริมสร้างกระบวนการชาวบ้านโดยการสร้างกิจกรรมในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และสรุปบทเรียนร่วมกันระหว่างชุมชนปัญหาเดียวกัน และระหว่างเครือข่าย และเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการเชื่อมประสานเครือข่ายทั้งด้านแนวตั้งและแนวราบ ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มชาวบ้านอื่นๆ เช่น สกย.อ.ในปัจจุบัน สกย. ฯลฯ จะเห็นได้ว่าไม่มีพันธมิตรทำให้แม้จะมีผู้เข้าร่วมในช่วงชุมนุมจำนวนมาก แต่ก็ขาดการสร้างกิจกรรมเพื่อให้เกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของผู้เข้าร่วม ในขณะที่สมาชิกคนจนมีกระบวนการดังกล่าวที่หนุนเสริมโดย NGO

ประการที่เจ็ด ด้านการสร้างพันธมิตร สมาชิกคนจนสามารถวิเคราะห์ถึงความจำเป็นที่จะต้องสร้างพันธมิตรและสร้างกิจกรรมเพื่อขยายพันธมิตรในการเข้าช่วยเหลือหรือสนับสนุนการเคลื่อนไหว สมาชิกคนจนสามารถขยายพันธมิตรในช่วยความสัมพันธ์ภายในสังคมประชาซึ่งเป็นพื้นที่สำคัญของขบวนการฯ ในช่วงการชุมนุมใหญ่ยกที่ 2 พันธมิตรได้ช่วยสนับสนุนด้านทรัพยากร การกดดันรัฐบาลให้ลงมาเจรจา ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญประการหนึ่งที่น่าจะสู่ความสำเร็จในการเคลื่อนไหวครั้งนั้น

บริบทแวดล้อมการพัฒนาองค์กร

บริบทแวดล้อมการพัฒนาองค์กรที่สัมพันธ์กับการเกิด และการเติบโตของขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อมกรณีสมาชิกคนจน ได้แก่ หนึ่ง โครงสร้างโอกาสทางการเมือง (political

opportunity structure) ของ โครงสร้างโอกาสทางสังคม (social opportunity structure) และสาม ฝ่ายต่อต้าน (counter-movements) และการควบคุมปราบปรามจากรัฐ

1. โครงสร้างโอกาสทางการเมือง (political opportunity structure)

การศึกษาค้นคว้า ในยุคการเมืองที่เป็น “ประชาธิปไตยเต็มใบ” ทำให้การเคลื่อนไหวในรูปแบบการเดินขบวนชุมนุมประท้วงสามารถดำเนินได้อย่างชอบธรรม เพราะมีกฎหมายรัฐธรรมนูญรองรับสิทธิดังกล่าวไว้ ดังเช่น ในช่วงบรรยากาศประชาธิปไตยเบ่งบานหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ที่มี การเดินขบวน ชุมนุมประท้วงอย่างกว้างขวาง และเมื่อสังคมไทยก้าวเข้าสู่ระบอบอำนาจนิยมโดยรัฐบาลคณะปฏิรูปการปกครองได้ทำให้การเคลื่อนไหวของขบวนการประชาชนรูปแบบต่างๆ ถูกจำกัดจากระบอบ ดังนั้น ในบริบททางสังคมการเมืองปัจจุบันจึงเอื้อต่อการเกิดและการเติบโตของขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อมกรณีสมัชชาคนจน

นอกจากนี้ รัฐบาลและบุคลิกภาพของผู้นำรัฐบาลยังเงื่อนไขสำคัญอีกประการหนึ่งด้วย กล่าวคือ จากการศึกษาพบว่า ในช่วงรัฐบาลพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ เป็นรัฐบาลที่มีฐานเสียงหนาแน่นในภาคอีสาน สมัชชาคนจนซึ่งสาธยายชนทั่วไปเข้าใจว่าเป็นคนจนจากภาคอีสาน การเคลื่อนไหวของสมัชชาคนจนจึงได้รับผลสำเร็จจากรัฐบาลพลเอกชวลิต มากกว่ารัฐบาลใดๆ รัฐบาลพลเอกชวลิตมีท่าทีเชิงนโยบายที่ชัดเจนต่อผู้ชุมนุมประท้วง รัฐบาลมีท่าทีที่ชัดเจนในการยอมรับว่าชาวบ้านมีความเดือดร้อน จะแก้ปัญหาโดยใช้ความเดือดร้อนหรือปัญหาของชาวบ้านเป็นตัวตั้ง หากกฎหมาย และระเบียบเป็นอุปสรรคจะต้องแก้ไข ดังนั้น แม้รัฐบาลพลเอกชวลิตจะแก้ปัญหาแบบเฉพาะกิจโดยไม่มีการแก้ไขกฎหมายที่เป็นอุปสรรค หรือแก้ไขปัญหาโดยการวาง “หลักการ” ก็ตาม แต่ท่าทีดังกล่าวได้เอื้อให้ขบวนการฯสามารถเคลื่อนไหวได้ ในขณะที่รัฐบาลบริหารไม่ได้ประกาศท่าทีอย่างชัดเจนเหมือนรัฐบาลพลเอกชวลิต แต่เมื่อมีกระแสกดดันจากการเคลื่อนไหวและจากสื่อมวลชน รัฐบาลบริหารก็ได้ลงมาพบประชาชนและเปิดเวทีเจรจา

แต่เมื่อเปรียบเทียบกับรัฐบาลนายชวน หลีกภัยที่ยึด “หลักการ” และตัวบทกฎหมาย มีท่าทีต่อการเดินขบวนชุมนุมประท้วงในเชิงลบ การประกาศว่า ยึดหลักการและกฎหมายก็คือการมีนโยบายให้ดำเนินการต่อผู้ชุมนุมด้วยตัวบทกฎหมายและกลไกในการบังคับใช้กฎหมาย ทำให้กลไกราชการที่เกี่ยวข้องกับควบคุมและการปราบปรามสามารถดำเนินการได้ เพราะมีกฎหมายจำนวนมากที่สามารถนำมาใช้ในการสลายการชุมนุม หรือจับกุมผู้ชุมนุม ดังจะเห็นได้จากผลการ

ศึกษาที่พบว่า นายชวน หลีกภัยไม่เคยลงไปพบกับการประชุมของชาวบ้านที่ใด และยังมี การปราบปรามการเคลื่อนไหวที่กว้างขวางมากกว่ารัฐบาลใดๆ การเคลื่อนไหวของขบวนการฯ ในช่วงรัฐบาลชวนจึงอยู่ในโครงสร้างโอกาสทางการเมืองที่เป็นอุปสรรคมากกว่าในรัฐบาลใดๆ

2. โครงสร้างโอกาสทางสังคม (social opportunity structure)

การศึกษาพบว่า ในบริบทปัจจุบันที่เกิดกระแสสิ่งแวดล้อม ทั้งในระดับชาติและระดับสากล ทำให้มีกลุ่มคนซึ่งมีสำนึกสิ่งแวดล้อมอันได้แก่ นักอนุรักษ์ธรรมชาติ นักวิชาการ นิสิตนักศึกษา ที่สนใจปัญหาสิ่งแวดล้อม ฯลฯ มีองค์กรด้านสิ่งแวดล้อมเกิดขึ้นราว 250 องค์กร ในสังคมไทยในบริบทปัจจุบัน บุคคลและองค์กรเหล่านี้ได้เข้ามาร่วมในขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อมกรณีสมัชชาคนจนจำนวนมาก และมีบทบาทในการช่วยสนับสนุนและส่งเสริมองค์กรชาวบ้าน การสร้างเครือข่ายและการขยายเครือข่าย สร้างกระบวนการเรียนรู้แลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนท้องถิ่น และระหว่างเครือข่าย ฯลฯ ในมิติที่มากไปกว่านั้นก็คือการเข้าไปร่วมคิดค้น สร้างประสบการณ์ สร้างองค์ความรู้ร่วมกับชาวบ้าน ในด้านการอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน NGO หลายองค์กรได้สนับสนุนอาสาสมัครชาวบ้านและรับผู้นำชาวบ้านมาเป็นเจ้าหน้าที่ประจำโครงการ ทำให้ผู้นำชาวบ้านเหล่านี้สามารถข้ามพ้นปัญหาเศรษฐกิจได้ระดับหนึ่งและมีเวลามากพอที่จะช่วยเหลืองานของเครือข่าย

ปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้การเคลื่อนไหวของสมัชชาคนจน มีพลังมากขึ้นกว่าคนจนในอดีต คือการเติบโตของสื่อมวลชน สื่อปัจจุบันได้ก้าวผ่านจุดที่เป็นปากกระบอกเสียงของรัฐเข้าสู่ “หมาเฝ้าบ้าน” หรือ “ผู้เปิดประเด็นสาธารณะของสังคม” มีการขยายตัวของสื่อต่าง ๆ มากมายดังที่ได้พิจารณาไปในบทต้น ๆ แล้ว การเติบโตของเศรษฐกิจในด้านหนึ่งทำให้เกิดการรุกรานชีวิตชาวบ้าน แต่ในมุมกลับกันได้ทำให้มีการขยายตัวของสื่ออย่างกว้างขวางและได้ทำให้การเคลื่อนไหว ปัญหาและข้อเรียกร้องของชาวบ้านได้รับการเผยแพร่สู่สังคม

การเกิดขึ้นและการเติบโตของสมัชชาคนจนจึงอยู่ในบริบทของสังคมที่เรียกได้ว่าเป็นช่วงที่สังคมเริ่มเข้มแข็ง และมีการขยายพื้นที่ในสังคมประชา คือการขยายตัวของสื่อ กลุ่ม/องค์กรนอก ระบบราชการเติบโตและมีบทบาทในการท้าทายกับรัฐและภาคธุรกิจได้มากขึ้น จึงเป็นบริบททางสังคมการเมืองที่ทำให้ชาวบ้านสามารถแสดงออกซึ่งผลประโยชน์ได้อย่างเสียงดังและมีพลังมากขึ้น

3. ฝ่ายต่อต้าน (counter-movements) และการควบคุมปราบปรามจากรัฐ

ประเด็นฝ่ายต่อต้านและการตอบโต้จากรัฐที่พิจารณาในบทที่ 8 พบว่า แม้การเคลื่อนไหวต่อสู้ของสมาชิกคนจนช่วงการชุมนุมยกที่ 2 ที่หน้าท่าเหมอบ รัฐตอบโต้ด้วยท่าทีในเชิงบวกโดยไม่ใช้วิธีการปราบปรามหรือตอบโต้ด้วยความรุนแรง แต่รัฐก็ใช้วิธีการตอบโต้โดยใช้สื่อสารมวลชน และใช้วิธีการประวิงเวลาด้วยข้อเสนอให้ตั้งคณะกรรมการ ส่วนในระดับพื้นที่รัฐใช้วิธีที่รุนแรงกว่าด้วยการใช้วิธีการระดมมวลชนจัดตั้ง “มือבחชนมือבח” ตลอดจนการใช้การจับกุมโดยอาศัยกฎหมายที่ยังคลุมเครือ เช่น กฎหมายป่าสงวนแห่งชาติ ฯลฯ ที่ยังไม่ได้พิสูจน์ว่ากฎหมายรุกรคนหรือไม่ ใช้วิธีการขัดขวางการเดินทางมาชุมนุมของผู้นำทางการและฝ่ายปกครองใช้วิธีสั่งการผ่านกลไกกำนันผู้ใหญ่บ้านห้ามชาวบ้านมาชุมนุม และการออกมาของกลุ่มฝ่ายขวาเพื่อให้ร้ายป้ายสีว่าเป็นพวกคอมมิวนิสต์

ส่วนการเคลื่อนไหวที่ผ่านในระดับพื้นที่ พบว่า รัฐตอบโต้โดยใช้กลไกในการควบคุมและปราบปรามการเคลื่อนไหวด้วยวิธีการแตกต่างกันตามกาลเทศะ นับตั้งแต่การใช้วิธีจู่โจมปิดเบือนข้อมูล การทำลายความชอบธรรมในการเคลื่อนไหวต่อสู้ด้วยการให้ร้ายป้ายสีผู้นำ คิดว่าเป็นพวกคอมมิวนิสต์หรือผู้ไม่หวังดีต่อชาติ รวมทั้งใช้วิธีการซื้อผู้นำหรือให้ผลประโยชน์ซึ่งเป็นวิธีการที่ทั้งรัฐและภาคธุรกิจที่ดำเนินโดยการใช้ การใช้วิธีการระดมมวลชนจัดตั้ง “มือבחชนมือבח” ตลอดจนการปราบปรามอย่างรุนแรง ในระดับพื้นที่รัฐจึงมีปฏิสัมพันธ์กับขบวนการชาวบ้านในลักษณะของควบคุมปราบปราม ส่วนกลุ่มกักตุนที่สำคัญก็คือ กลุ่มมวลชนจัดตั้งของรัฐที่เคยมีบทบาทเคลื่อนไหวต่อต้านขบวนการประชาชนในอดีต กลุ่มลูกเสือชาวบ้าน ไทยอาสาป้องกันชาติ(ทสปช.) ฯลฯ

กล่าวโดยเปรียบเทียบ รัฐบาลที่แตกต่างกันมีท่าทีที่แตกต่างกันอยู่บ้าง แต่มีจุดร่วมคือ รักษาแนวทางยุทธศาสตร์การพัฒนาที่ใช้การส่งออกนำความจำเป็นโดยทางเศรษฐกิจ ที่รัฐเลือกร่วมเป็นพันธมิตรกับภาคธุรกิจ และใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า มาสู่ภาคอุตสาหกรรม กลไกรัฐในระดับพื้นที่ในทุกรัฐบาลมีปฏิสัมพันธ์กับสมาชิกคนจนที่แตกต่างกันเพียงระดับความรุนแรง เช่น ในรัฐบาลพลเอกชวลิตที่รัฐบาลมีท่าทีที่ชัดเจนในเรื่องห้ามใช้ความรุนแรงกับผู้ชุมนุม แต่ก็ไม่แตกต่างกันในจุดยืนที่มั่นคงในการรักษา “อุดมการณ์พัฒนามิอมโดยรัฐ” โดยทำหน้าทีเป็นกลไกทางอุดมการณ์ในการควบคุมด้วยวิธีการใช้กลไกทางด้านการปกครอง และด้านความ

มั่นคง มวลชนจัดตั้งในระดับพื้นที่เพื่อปฏิบัติการด้านจิตวิทยา การให้ร้ายป้ายสีการเคลื่อนไหวต่อสู้ของชาวบ้าน และ NGO ฯลฯ

ส่วนฝ่ายต่อต้านที่เกิดขึ้น ได้แก่ กลุ่มมวลชนที่นำโดยนักการเมืองท้องถิ่น และกลุ่มต่อต้านเหล่านี้มักจะประสานกับกลไกราชการท้องถิ่นมีกลุ่มกักตุนใหม่เกิดขึ้นที่สำคัญคือ มูลนิธิธรรมนารถที่มีฐานคิดแตกต่างไปจากแนวคิดของสมาชิกคนจนเรื่อง “คนอยู่กับป่า” ซึ่งประสานความคิดกับกรมป่าไม้และมีแนวร่วมกลุ่มอนุรักษ์ที่จัดตั้งกลไกรัฐท้องถิ่น

การเคลื่อนไหวของฝ่ายต่อต้านและการควบคุมปราบปรามจากรัฐมีผลทำให้ข้อเรียกร้องและจุดหมายของขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อมไม่สามารถบรรลุจุดหมายในหลายกรณีดังที่กล่าวไว้ในบทที่ 8 นอกจากนี้ ยังมีผลทำให้ขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อมอ่อนแอลง แต่มีระดับต่ำกว่าจากยุคช่วงก่อนเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 ที่มีการเผชิญหน้าและการปราบปรามอย่างรุนแรงจนทำให้ขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนถูกทำลาย

9.8 การเมืองของขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อม

9.3.1 จุดหมายของขบวนการฯ

สมาชิกคนจนมีลักษณะของชุมชนท้องถิ่น ที่ได้รวมตัวกันเป็นเครือข่ายย่อยๆ เช่นเครือข่ายป่าไม้-ที่ดิน เครือข่ายเขื่อน เครือข่ายเกษตรทางเลือก เครือข่ายสลัม บางส่วนไม่ใช่ชุมชนที่ตั้งอยู่บนพื้นที่ แต่เป็นการรวมตัวของปัจเจกบุคคลที่ประสบปัญหาเดียวกัน คือคนงานที่มารวมตัวกันเป็นสภาเครือข่ายผู้ประท้วงจากการทำงาน ซึ่งเครือข่ายย่อยเหล่านี้ได้รวมตัวกันเคลื่อนไหวต่อสู้มาก่อนที่จะรวมกันเป็นสมาชิกคนจน มีคนหลากหลายในเครือข่าย เพราะมีหลายกรณีปัญหาซึ่งเข้ามาร่วมโดยอาศัยการรู้จักส่วนตัวกับแกนนำและ/หรือเข้าร่วมระหว่างการชุมนุม อย่างไรก็ตาม ทุกเครือข่ายทุกกรณีปัญหามีจุดร่วมกันที่สำคัญ คือเป็นชุมชนซึ่งได้รับผลกระทบจากการพัฒนาหรือโครงการของรัฐที่เกิดขึ้นในยุคทศวรรษที่ 2520 เหมือนกันทั้งสิ้น

ผู้คนที่อยู่ในเครือข่ายสมาชิกคนจนจึงเป็นคนจน ที่ส่วนใหญ่เป็นชาวนาชาวไร่ ที่มีปัญหาทั้งในเรื่องปัจจัยการผลิต มีปัญหาเรื่องที่ดินทำกิน อุตสาหกรรมแย่งน้ำในการผลิต และได้รับความเดือดร้อนถูกอพยพโดยโครงการของรัฐต่างๆ ซึ่งเป็นการทำลายวิถีชีวิตในทุกมิติทั้งด้านมิติทาง

เศรษฐกิจ คือการผลิตแบบเดิม ชีวิตวัฒนธรรมและความสัมพันธ์ภายในชุมชน ฯลฯ ปัญหาความยากจนที่เกิดขึ้นเพราะความจนอำนาจและจนโอกาสที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ในการพัฒนาและการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จนโอกาสที่จะเข้าไปร่วมตรวจสอบโครงการพัฒนาของรัฐอันเป็นที่มาของความเดือดร้อน และมีบางส่วนเป็นคนจนในเมือง คือคนงานและชาวสลัมที่ล้วนได้รับผลกระทบจากการพัฒนาเหมือนกัน

จุดหมายของสมาชิกคนจนจึงมีหลายมิติและระดับ จากการศึกษาพบว่า มิติหนึ่งเป็นจุดหมายเหมือนกับข้อเรียกร้องของกลุ่มผลประโยชน์ในลักษณะอื่นๆ เช่น กลุ่มเกษตรกร กลุ่มชาวไร่ อ้อย สหภาพแรงงาน ฯลฯ ที่ข้อเรียกร้องมักจำกัดอยู่ที่ผลประโยชน์เฉพาะของปัจเจกบุคคลที่มารวมกลุ่มกัน หรือแม้แต่สหพันธ์ชาวนาชาวไร่ที่ดูเหมือนจะดูมองว่าเป็นคนกลุ่มปัญหาเดียวกับสมาชิกคนจนเพียงแต่ต่างยุคต่างสมัยกัน ก็มีข้อเรียกร้องสำคัญในเรื่องค่าเช่านา การปฏิรูปที่ดิน หนี้สินชาวนา ราคาผลผลิต ซึ่งเป็นจุดหมายเพื่อสร้างอำนาจต่อรองเพื่อเข้าถึงทรัพยากรของสังคมที่ยอมรับเศรษฐกิจระบบตลาด และมุ่งให้รัฐกระจายทรัพยากรของสังคมให้เป็นธรรมภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบตลาด ให้ความเท่าเทียมระหว่างเกษตรกรบวกรับกับเกษตรกรรายย่อยที่จะเข้าถึงทรัพยากรของสังคม แต่ข้อเรียกร้องของสมาชิกคนจนอีกมิติหนึ่ง เป็นข้อเรียกร้องที่สะท้อนให้เห็นถึง จุดหมายของการต่อสู้เพื่อต้องการหลุดพ้นไปจากระบบเศรษฐกิจแบบตลาด เสนอทางเลือกการพัฒนาอีกแบบหนึ่งเช่น เกษตรทางเลือก วนเกษตร ฯลฯ ซึ่งเป็นการพัฒนาจากกระบวนการเรียนรู้จากการต่อสู้ของพันธมิตรร่วม และกำลังขยายกระบวนการเรียนรู้ไปยังพื้นที่ต่างๆ

ส่วนชุมชนท้องถิ่นที่อยู่กับการทิ้งพิงป่า ถ้ำน้ำ ฯลฯ ซึ่งเดือดร้อนเพราะการอพยพ หรือพื้นที่สาธารณะเหล่านี้ถูกทำลาย จึงมีจุดหมายที่ต้องการให้รัฐ "รับรอง" ชุมชนที่มีอัตลักษณ์ร่วมของชุมชนท้องถิ่นและกลุ่มคน รวมไปถึงวิถีชีวิตวัฒนธรรมร่วม องค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรของท้องถิ่นร่วมกันด้วย อาจเรียกได้ว่าเป็นข้อเรียกร้องที่อยู่ภายใต้การเมืองของการให้รัฐรับรอง (politics of recognition) โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นการรับรองสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากร

กล่าวโดยสรุป จุดหมายที่สำคัญของขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อมกรณีสมาชิกคนจน คือ การปกป้องสภาพการดำรงชีวิต (livelihood) ที่รวมถึงผลประโยชน์ทางวัตถุตามแนวการอธิบายของแนวคิดกลุ่มผลประโยชน์ แต่เนื่องจากความไม่เพียงพอของระบบการเมืองปกติ ระบบประชาธิปไตยแบบตัวแทนที่เป็นอยู่ไม่เอื้อให้ชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นต่างๆ เข้าสู่ระบบการเมืองได้ ดังนั้น การได้มาซึ่งผลประโยชน์จะต้องมีการสร้างช่องทางการเมืองหรือข้อต่อทางการเมือง

ระหว่างรัฐกับชาวบ้านเสียก่อน กฎหมายและนโยบายที่เป็นข้อเรียกร้องจึงมีหลายระดับคือ เป็นกลไกที่จะได้มาซึ่งผลประโยชน์โดยตรง และยังเป็นกติกาทางการเมืองใหม่ที่จะสร้างขึ้นเพื่อให้ชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นที่เดือดร้อนสามารถเข้ามาในระบบการเมืองได้

จุดมุ่งหมายของขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อมจึงต้องการที่จะได้มาซึ่งผลประโยชน์สำหรับผู้เข้าร่วมทั้งระดับที่เป็นผลประโยชน์ทางวัตถุประสงค์แบบทฤษฎีกลุ่มผลประโยชน์ และการเปลี่ยนแปลงในเชิงโครงสร้างหรือสัมพันธภาพทางอำนาจในสังคม ตามแนววิเคราะห์ของการเมืองแบบขบวนการทางสังคม กล่าวคือ สมาชิกคนจนมองว่า ผลประโยชน์ดังกล่าวจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อมีการกำหนดนโยบายหรือกฎหมายที่เป็นหลักการทั่วไป นอกจากนี้ยังต้องมีการเปลี่ยนแปลงสัมพันธภาพทางอำนาจระหว่างขบวนการฯ กับรัฐด้วย ขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อมมีจุดหมายในการผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแปลงในเชิงโครงสร้าง เพื่อให้มีการสร้างกติกา หลักการใหม่ที่จะทำให้เกิดช่องทางหรือข้อต่อทางการเมืองใหม่ในการมีส่วนร่วมของประชาชน ในอันที่จะนำมาซึ่งการปกป้องสภาพการดำรงชีวิต สิทธิของชุมชน และการได้มาซึ่งผลประโยชน์หรือความต้องการ จุดหมายของขบวนการฯ จึงเกี่ยวข้องกับการสร้างประชาธิปไตยในสมบูรณ์ด้วย

9.3.2 วิธีการต่อสู้

ไม่มีติ ยุทธศาสตร์และวิธีการต่อสู้ เนื่องจากความจำกัดในการเข้าถึงทรัพยากรและช่องทางการเมืองในระบบการเมืองปกติ วิธีการต่อสู้เพื่อบรรลุเป้าหมายที่สำคัญ การใช้วิธีการชุมนุมกดดันด้วยจำนวนผู้ชุมนุมจำนวนมากและยืดเยื้อยาวนาน เพื่อให้รัฐเปิด "เวทีเจรจาแบบเสมอหน้า" อันเป็นข้อต่อหรือช่องทางการเมืองใหม่ระหว่างรัฐกับประชาชนผู้ได้รับผลกระทบจากการพัฒนา เพื่อให้เกิดกระบวนการชี้แจงข้อมูลและข้อเท็จจริงเกี่ยวกับปัญหาความเดือดร้อนและนำไปสู่การตัดสินใจในเชิงนโยบาย สมาชิกคนจนกำหนดลักษณะความสัมพันธ์ทางอำนาจกับรัฐในลักษณะ "ความเสมอหน้า" สมาชิกคนจนมีข้อตกลงร่วมกันและการปฏิบัติที่ชัดเจนว่า ไม่สนับสนุนพรรคการเมืองหรือนักการเมือง ซึ่งต่างไปจากแนวทางของกลุ่มเกษตรกรชาวนาชาวไร่ส่วนใหญ่ที่เคลื่อนไหวในทศวรรษนี้ที่มักเคลื่อนไหวอยู่ภายใต้นักการเมืองและพรรคการเมือง การเคลื่อนไหวต่อสู้จึงมีลักษณะขององค์กรที่มีความอิสระ โดยเปรียบเทียบ

วิธีการต่อสู้ที่สำคัญคือยึดแนวทางสันติวิธีอย่างเคร่งครัด ไม่ใช้ความรุนแรง แต่ใช้การต่อสู้ด้วยพิธีกรรมและสัญลักษณ์ที่สามารถสื่อความเจ็บปวด ความทุกข์ยากของคนจนแก่สังคม โดยอาศัยสื่อซึ่งเป็นสะพานเชื่อมกับสาธารณชนหรือสังคม เพื่อดึงความเห็นอกเห็นใจ บริจาคเงินและสิ่งของเพื่อให้เป็นทรัพยากรในการเคลื่อนไหว และใช้วิธีการสร้างพันธมิตรภายในสังคมประชาให้เกิดเครือข่ายพันธมิตรที่เข้มแข็งในอันที่จะนำไปสู่การสร้างพลังในการต่อรองกับรัฐ และการสร้างความเข้มแข็งให้แก่ขบวนการฯ

กล่าวโดยสรุป การสร้างอำนาจและฐานทรัพยากรทางอำนาจที่สำคัญของขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อมกรณีสมัชชาคนจนจึงอยู่ที่

ประการแรก การสร้างและพัฒนาองค์กรการเคลื่อนไหวของตัวเอง องค์กรการเคลื่อนไหวที่มีความอิสระนำมาสู่การสร้างความชอบธรรมต่อสาธารณะ การสร้างองค์กรที่มีเครือข่ายกรณีปัญหาและพื้นที่ปัญหาที่กว้างขวาง 37 จังหวัด ทว่าสามารถในการการระดมดังกล่าวทำให้สะท้อนถึงขอบเขตของปัญหาที่เป็นกลายประเด็นสาธารณะที่รัฐบาลจะต้องเข้ามารับฟังและแก้ไข นอกจากนี้ การยกระดับข้อเรียกร้องและจุดหมายให้ผูกโยงเข้ากับประเด็นด้านสิ่งแวดล้อมทำให้จุดหมายของขบวนการฯ เป็นประเด็นข้อถกเถียงสาธารณะร่วมสมัย ทำให้ภาพของขบวนการฯ ไม่แคบอยู่เพียงผลประโยชน์เฉพาะของกลุ่ม สามารถสื่อสารกับคนชั้นกลางได้

ประการที่สอง การสร้างอำนาจและฐานทรัพยากรทางอำนาจที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือการขี้อำนาจจากพันธมิตรเพื่อกดดันรัฐบาลให้ดำเนินการแก้ไขปัญหาคความเดือดร้อน ประการที่สาม การอาศัยฝ่ายที่สามคือ สาธารณชน เพื่อให้เข้าใจปัญหาความเดือดร้อน และอาศัยสาธารณชนเพื่อกดดันรัฐบาล โดยใช้วิธีการชุมนุมหรือเดินขบวนเพื่อสร้างกิจกรรมต่างๆ โดยใช้สื่อมวลชนเป็นเครื่องมือในฐานะสะพานเชื่อมระหว่างสมัชชาคนจนกับสาธารณชนเพื่อดึงความเห็นอกเห็นใจจากสาธารณชนเป็นพลังในการกดดันรัฐบาล

9.3.3 ผลลัพธ์ของการเคลื่อนไหวต่อสู้

ในส่วนนี้ จะวิเคราะห์ให้เห็นถึงผลลัพธ์จากการเคลื่อนไหวต่อสู้โดยขกรณัติศึกษาคือสมัชชาคนจนที่ได้เคลื่อนไหวต่อสู้ด้วยวิธีการชุมนุมใหญ่ยกที่ 2 (25 ม.ค. 2540- 2 พ.ค. 2540) ซึ่งพบว่า ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการเคลื่อนไหวต่อสู้ของสมัชชาคนจนในการช่วงรัฐบาลพลเอกชวลิต

ครั้งนี้ มีผลสำเร็จที่สำคัญ คือ รัฐบาลยอมเปิดเวทีเจรจาโดยมีนายกรัฐมนตรีเป็นประธานในทุกกลุ่มปัญหา การเกิดเวทีเจรจาระหว่างรัฐและรัฐบาลจึงถือเป็นผลสำเร็จสำคัญของการเคลื่อนไหวที่สมาชิกคนจนสามารถทำให้ความเดือดร้อน หรือเรื่องราวของขบวนการฯ เข้าไปสู่ระบบการเมือง เกิดข้อต่อทางการเมืองระหว่างรัฐกับประชาชน(คือชาวบ้านที่อยู่ในชุมชนท้องถิ่นที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาของรัฐ) มีการตั้งคณะกรรมการเพื่อติดตามการแก้ปัญหาตามผลการเจรจาทุกกลุ่มปัญหาโดยนายกรัฐมนตรีเป็นประธาน แต่ข้อต่อดังกล่าวนี้ก็มีลักษณะเปราะบางมาก เพราะเมื่อสิ้นสุดรัฐบาลพลเอกชวลิต ของไทยทศกโกเหล่านี้ก็ไม่มี การปฏิบัติตามหลักการเดิม โดยรัฐบาลชวน 2 ได้ให้ตั้งต้นใหม่ด้วยการตั้งคณะกรรมการพิจารณาเรื่องและให้นำเรื่องมาเสนอต่อคณะรัฐมนตรีพิจารณาใหม่ทั้งหมด

แต่อย่างไรก็ดี จากผลการเคลื่อนไหวต่อสู้ครั้งนี้ได้ก่อให้เกิดผลลัพธ์ที่สำคัญคือ

1. การเข้าถึงทรัพยากรของสังคม

ในที่นี้หมายถึง ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นตามแนวคิดของกลุ่มผลประโยชน์ ซึ่งได้แก่ การพิจารณาว่าการเคลื่อนไหวต่อสู้ได้นำมาสู่การเข้าถึงทรัพยากรของสังคม (public good) ของผู้เข้าร่วมได้อย่างไรบ้าง รวมทั้งนโยบายและกฎหมายที่จะนำมากระจายทรัพยากรของสังคมดังกล่าวนี้ นอกจากนี้ ยังรวมไปถึงความเดือดร้อนที่เกิดขึ้นจากการดำเนินกิจการสาธารณะ (public bad) ว่าสามารถมีการผลักดันให้มีการยุติโครงการอย่างไรบ้าง

จากการศึกษาพบว่า การเคลื่อนไหวครั้งนี้รัฐบาลได้มีข้อตกลงโดยรับปากว่าจะจ่ายงบประมาณให้แก่สมาชิกคนจนซึ่งเป็นซึ่งเกี่ยวกับค่าชดเชย ค่าฟื้นฟูสภาพชุมชน ฯลฯ ที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาจำนวน 4,656 ล้านบาท โดยแบ่งได้ 3 ลักษณะตามกระบวนการเบิกจ่าย คือ รัฐได้จ่ายค่าชดเชยไปแล้วรวมเป็นเงินงบประมาณทั้งสิ้น 652 ล้านบาท นอกจากนี้ ยังมี การตกลงในหลักการว่าจะจ่ายและมียังงบประมาณแล้ว 2,375 ล้านบาท และมีการตกลงในหลักการแต่ไม่มีงบประมาณ 1,619 ล้านบาท

แต่ข้อตกลงระหว่างสมาชิกคนจนกับรัฐบาลทั้งหมดเป็นเพียง “ช้อยกเว้น” “เฉพาะกรณี” จะนำไปอ้างในกรณีอื่นๆ ไม่ได้ และมีลักษณะของการ “สังคมสงเคราะห์” รัฐบาลพลเอกชวลิตไม่ได้มีการแก้ไขกฎหมายระเบียบราชการที่เกี่ยวข้องเพื่อทำให้การจ่ายเงินค่าชดเชยเป็นเรื่องของ

“หลักการ” ผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนขนาดเล็กในกรณีอื่นๆ จะไม่สามารถรับค่าชดเชยได้เหมือนกับกรณีเขื่อนขนาดเล็ก 6 เขื่อนในสมัยชาคนจน เพื่อยังเป็นเรื่องผิดหลักการ ซึ่งจะเห็นได้จากที่มาของงบประมาณที่จ่ายให้แก่สมัชชาคนจนทั้งหมดเป็นการดึงงบประมาณจากงบกลางหรืองบประมาณที่เหลือจากกระทรวง/หน่วยงานอื่น เช่น งบประมาณที่เหลือจากการช่วยเหลือน้ำท่วม ฯลฯ กรณีเขื่อนขนาดใหญ่ที่สร้างแล้ว ต่อมาภายหลังรัฐบาลได้ยกเลิกการออกพ.ร.บ.จัดตั้งกองทุนชดเชยความเสียหายที่เกิดจากโครงการพัฒนาของรัฐ แต่จัดตั้ง “กองทุนสงเคราะห์เกษตรกร” ที่มีเงินเพียง 200 ล้านบาท ส่วนเงินที่เหลือกำลังพยายามหาจากงบที่เหลือจากหน่วยราชการอื่นๆ งบประมาณที่จะใช้ในการฟื้นฟูระบบนิเวศน์ของชุมชนที่เสียไปเพราะการปลูกสวนป่ายุคาลิปัตสังจะระดมจากภาคเอกชน ฯลฯ

การเคลื่อนไหวของสมัชชาคนจนสามารถทำให้เกิดการผลักดันไปสู่กระบวนการทางค่านโยบายและกฎหมายที่จะนำมาซึ่งการเข้าถึงผลประโยชน์ของผู้ร่วมชุมชนคือ กรณีเครือข่ายผู้ป่วยฯ ได้ผลักดันให้เกิดกระบวนการก่อเกิดนโยบายกรณีร่างพ.ร.บ.ตั้งสถานคุ้มครองสุขภาพฯ กรณีเครือข่ายเกษตรกรรวมทางเลือกสามารถเข้าไปปรับแก้แผนงานให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของ และในกลุ่มนโยบาย สมัชชาคนจนได้เข้าไปร่วมในขั้นตอนต่างๆ ของกระบวนการกำหนดนโยบายทุกนโยบายที่ได้เสนอในการเจรจา ซึ่งจะเห็นว่าอยู่ในขั้นตอนของการผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในกระบวนการและขั้นตอนทางนโยบายและกฎหมายยังอยู่ในระดับของการก่อเกิดนโยบายเป็นส่วนใหญ่ เมื่อสิ้นยุครัฐบาลพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ ไม่มีนโยบายใดผ่านเข้าสู่กระบวนการนิติบัญญัติโดยรัฐสภาแต่อย่างใด นอกจากนี้ ยังสามารถเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการหรือคณะทำงานในการพิจารณาเกณฑ์การจ่ายค่าชดเชย คณะกรรมการพิสูจน์สิทธิ์ ฯลฯ

ในส่วนที่เกี่ยวกับการยุติความเดือดร้อนที่เกิดจากการดำเนินกิจการสาธารณะ (public bad) สามารถผลักดันจนเกิดการเจรจาให้ยุติโครงการที่สำคัญคือ 3 โครงการคือ โครงการสร้างเขื่อนสายบุรี การสร้างนิคมอุตสาหกรรมคำสมิง กรณีโรงงานกำจัดกากอุตสาหกรรมเงินไถ่ และมีการยุติแบบชั่วคราวในกรณีปัญหาป่าไม้-ที่ดินทุกปัญหา คือ ยุติการอพยพคนออกจากป่า หรือให้อยู่ในพื้นที่ที่มีความขัดแย้งต่อไปจนกว่าจะดำเนินการพิสูจน์สิทธิ์เสร็จสิ้น และให้รัฐดำเนินโครงการพัฒนาในโครงการเหล่านี้เหมือนชุมชนปกติ กลุ่มโครงการรัฐ 2 กรณี และกลุ่มเขื่อนที่ยังไม่สร้าง 4 กรณี

2. การเปลี่ยนแปลงในเชิง โครงสร้างหรือสัมพันธภาพทางอำนาจ

ข้อสรุปในการพิจารณาจุดหมายสำคัญของสมัชชาคนจนคือ เป็นขบวนการประชาธิปไตยแบบรากหญ้าที่ต้องการขยายหลักการประชาธิปไตยแบบตัวแทนในสังคมไทยที่เน้นเฉพาะกระบวนการเลือกตั้งตัวแทนมาสู่ประชาธิปไตยแบบตรวจสอบ นโยบายและกฎหมายที่สำคัญอีกส่วนหนึ่งจึงนโยบายและกฎหมายที่ต้องการให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเชิงโครงสร้าง ซึ่งหมายถึงสัมพันธภาพทางอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชน การสร้างกติกาทงการเมืองใหม่ โดยเฉพาะในประเด็นที่เกี่ยวกับกระบวนการมีส่วนร่วมและตรวจสอบโครงการของรัฐโดยชุมชน การจัดการทรัพยากรโดยชุมชน ได้แก่กฎหมายพ.ร.บ.ป่าชุมชน การประชาพิจารณา ฯลฯ กฎหมายเหล่านี้เป็นการผลักดันในเชิงหลักการที่จะมารองรับการปรับสัมพันธภาพทางอำนาจให้ชุมชนท้องถิ่นมีอิสระในการตัดสินใจ แต่หลักการดังกล่าวนี้ไม่ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเชิงนโยบายหรือกฎหมายที่จะออกมารองรับหรือสร้างกติกาใหม่ตามข้อเรียกร้องแต่อย่างใด รัฐบาลรับในเชิงหลักการ แต่กฎหมายเหล่านี้อยู่ในของกระบวนการก่อเกิดนโยบายทั้งหมด

ในส่วนของผลการเจรจาในกรณีโครงการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ 4 เขื่อน ได้ข้อตกลงร่วมกันให้มีคณะกรรมการจากภาครัฐ ภาคสังคมประชา และจากชุมชนท้องถิ่นที่ได้รับความเดือดร้อน เข้ามาร่วมในการพิจารณาข้อเท็จจริงด้านต่างๆ เพื่อเสนอต่อนายกรัฐมนตรี คณะกรรมการชุดนี้แม้จะไม่มีอำนาจตัดสินใจสูงสุดว่าจะสร้างหรือไม่สร้าง แต่เป็นการสร้างกลไกในการให้ตัวแทนประชาชนจะทำให้ข้อมูลจากหน่วยงานต่างๆ ถูกนำมาเปิดเผยแก่สาธารณชน จะทำให้สังคมมีฐานพอที่จะร่วมตัดสินใจได้ว่าควรจะสร้างหรือไม่สร้าง อำนาจการตัดสินใจจะไม่ถูกผูกขาดอยู่ที่ระบบราชการและนักการเมือง แต่ก็ยังมีลักษณะชั่วคราวหรือเฉพาะกิจ

กล่าวโดยสรุป การผลักดันของสมัชชาคนจนในเชิงนโยบายสามารถแบ่งเป็น 3 ระดับ คือ ระดับแรก การเรียกร้องผลประโยชน์เฉพาะหน้า ได้แก่ ค่าชดเชยเขื่อน หรือค่าชดเชยความเสียหายจากโครงการรัฐอื่นๆ การชดเชยความเจ็บป่วยจากการทำงาน ฯลฯ ข้อเรียกร้องและจุดหมายดังกล่าวมีความสำเร็จในหลายประการดังที่กล่าวมาแล้ว ระดับที่สอง การเรียกร้องในเชิงกฎหมายและนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการสร้างหลักการทั่วไปเพื่อให้ได้มาซึ่งผลประโยชน์เฉพาะในระดับแรก เช่น การผลักดันร่างพ.ร.บ.ตั้งสถานคุ้มครองสุขภาพฯ ของเครือข่ายผู้ป่วยฯ ฯลฯ บางเรื่องเกี่ยวข้องกับนโยบายทางเลือกของสังคม เช่น กรณีเกษตรทางเลือก ข้อเรียกร้องดังกล่าวยังไม่เกิดผลสำเร็จตามจุดหมาย แต่อยู่ในขั้นผลักดันให้มีกระบวนการก่อเกิดนโยบาย และในระดับที่สาม การผลักดันให้

เกิดช่องทางหรือข้อต่อทางการเมืองระหว่างชนวนการฯกับรัฐ เพื่อให้ระบบการเมืองมีช่องทางที่เอื้อให้ชนวนการฯ เป็นการสร้างช่องทางเพื่อการเข้าถึงระบบการเมือง ซึ่งผู้วิจัยได้ให้ความหมายว่าโดยมองจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชนวนการฯว่า เป็นการผลักดันให้มีการเปลี่ยนแปลงในสัมพันธภาพทางอำนาจ จุดหมายในระดับที่สามนี้เกิดขึ้นจากประสบการณ์การต่อสู้เรียกร้องในระบบการเมืองปกติที่ไม่มีพื้นที่หรือช่องทางการเมืองให้แก่ชนวนการฯ ทำให้การต่อสู้เพื่อให้บรรลุจุดหมายในระดับแรกและระดับที่สองเป็นไปได้ยาก รวมทั้งในการต่อสู้เพื่อให้บรรลุจุดหมายดังกล่าวนี้ในตัวของมันเองเกี่ยวข้องกับปกป้องสภาพการดำรงชีพของชาวบ้านด้วย จุดหมายและข้อเรียกร้องดังกล่าวยังไม่เกิดผลสำเร็จตามจุดหมายเช่นกัน

9.4 บทสรุป

การศึกษาค้นคว้าพบว่า การเกิดชนวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อมอยู่ภายใต้เงื่อนไขจำเป็นคือ วิกฤตการณ์เชิงโครงสร้างจากรัฐและการพัฒนาได้ก่อให้เกิดความขัดแย้ง ความเดือดร้อน และการรุกรานวิถีชีวิตปกติของชาวบ้าน ตลอดจนปัญหาเรื่องปากท้องของชาวบ้านอันเป็นเงื่อนไขจำเป็นต่อการก่อตัวของชนวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อม

เมื่อพิจารณาเงื่อนไขด้านองค์กร จะพบว่า ลักษณะโครงสร้างและการจัดองค์กรของชนวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อมซึ่งผู้วิจัยได้เลือกตัวแทนในการศึกษาคือสมัชชาคนจน มีลักษณะที่สำคัญของการพัฒนาองค์กรคือ เป็นองค์กรที่มีความอิสระ มีกระบวนการสร้างกระบวนการเรียนรู้สร้างความรับรู้ร่วมกันในผู้เข้าร่วมด้วยกันอย่างต่อเนื่องยาวนานทั้งในช่วงก่อนการชุมนุมและช่วงการชุมนุม ทำให้เกิดประสิทธิภาพในการระดมทรัพยากร และระดมผู้เข้าร่วมชนวนการฯ และนำมาสู่พลังในการชุมนุม ซึ่งสมัชชาคนจนได้แสดงให้เห็นว่ามีสมานฉันท์ที่สามารถชุมนุมได้ยึดเหนี่ยวยาวนานที่สุด ประสิทธิภาพของการจัดโครงสร้างและการบริหารองค์กรได้ทำให้มีประเด็นข้อเรียกร้องที่เป็นระบบ สาธารณชนร่วมรับรู้ปัญหาได้ ความสามารถในการชุมนุมที่ยึดเหนี่ยวยาวนาน ยังทำให้ปัญหาและข้อเรียกร้องของสมัชชาคนจนถูกถ่ายทอดสู่สาธารณชน ผ่านสื่อต่างๆ อย่างกว้างขวางจนทำให้กลายเป็นประเด็นสาธารณะ ทำให้เกิดความชอบธรรมในการชุมนุมเรียกร้อง และเป็นแรงกดดันให้รัฐบาลต้องสนใจแก้ไขปัญหา

การมีผู้นำแบบรวมหมู่ (collective leadership) ทำให้ชนวนการฯ ไม่ถูกทำลายได้ง่ายด้วยวิธีการที่รัฐชอบปฏิบัติต่อชนวนการประชาชนด้วยการดึงเอาไปเป็นพวก ให้ผลประโยชน์ตอบแทน

ฯลฯ ดังเช่นที่เกิดขึ้นในหมู่ผู้นำของขบวนการแรงงานปัจจุบัน ทำให้ปัญหาการให้รายจ่ายสี่ผู้นำไป กระทบกระเทือนต่อขบวนการโดยรวม นอกจากนี้ ยังพบว่า ในสมาชิกคนจนมีผู้นำชาวบ้านและพื้นที่ผ่านการต่อสู้มาอย่างต่อเนื่องยาวนานหลายพื้นที่ในภาคเหนือ มีประสบการณ์การต่อสู้ร่วมกับ สหพันธ์ชาวนาแห่งประเทศไทย และพื้นที่ส่วนใหญ่ในกรณีปัญหาป่าไม้-ที่ดินภาคอีสาน ผ่านการต่อสู้ในช่วงความขัดแย้งด้านอุดมการณ์ระหว่างรัฐกับชาวบ้าน สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นหน่อเชื้อที่เป็นเงื่อนไขให้ชาวบ้านเข้ามารวมตัวกันต่อสู้ต่อวิกฤตการณ์ของชุมชนที่เกิดจากรัฐในยุคนี้ได้เป็นอย่างดี

ส่วนบริบทแวดล้อมการพัฒนาองค์กรที่สำคัญ ด้านแรกคือ โครงสร้างโอกาสทางการเมือง พบว่า การเกิดและเติบโตของสมาชิกคนจนนับแต่ยุคตั้งแต่รัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ เป็นต้นมา ก็จะเห็นว่าควบคู่มากับการพัฒนาการเมืองที่ได้ก้าวเข้าสู่ยุคที่เรียกกันว่า “ประชาธิปไตยเต็มใบ” ทำให้การเคลื่อนไหวในรูปแบบการเดินขบวนชุมนุมประท้วงสามารถดำเนินได้อย่างชอบธรรม เพราะมีกฎหมายรัฐธรรมนูญรองรับสิทธิดังกล่าวนี้ไว้ ในช่วงรัฐบาลพลเอกชวลิต ชงขจรยังมีปัจจัยเอื้อที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ เป็นรัฐบาลที่มีฐานเสียงหนาแน่นในภาคอีสานเมื่อเปรียบเทียบกับรัฐบาลนายชวน หลีกภัย ที่ยึด “หลักการ” และตัวบทกฎหมาย มีท่าทีต่อการเดินขบวนชุมนุมประท้วงในเชิงลบ ดังนั้นการเคลื่อนไหวในยุครัฐบาลพลเอกชวลิตของสมาชิกคนจนจึงมีเงื่อนไขให้เกิดความสำเร็จมากกว่ารัฐบาลอื่นๆ

ด้านที่สองคือ โครงสร้างโอกาสทางสังคม พบว่ามีเงื่อนไขที่เอื้อต่อการเกิดและการเติบโตของสมาชิกคนจนทั้งในระดับชาติและระดับสากล กลุ่มคนซึ่งมีสำนึกถึงแวดล้อม องค์กรด้านสิ่งแวดล้อม NGO บุคคลและองค์กรเหล่านี้ได้เข้ามาร่วมในขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อมกรณีสมาชิกคนจนจำนวนมาก และมีบทบาทในการช่วยสนับสนุนและส่งเสริมการเคลื่อนไหวของสมาชิกคนจน เงื่อนไขที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้การเคลื่อนไหวเป็นไปได้ด้วยดีคือ การเติบโตของสื่อมวลชน มีการขยายตัวของสื่อต่างๆ ได้เป็นสะพานเชื่อมการเคลื่อนไหวกับสาธารณชนได้เป็นอย่างดี

ส่วนการเคลื่อนไหวของฝ่ายต่อต้านและการควบคุมปราบปรามจากรัฐ พบว่า ฝ่ายต่อต้านไม่มากนัก และการเผชิญหน้าเป็นความขัดแย้งในความเชื่อด้านการอนุรักษ์ กลุ่มอุดมการณ์ฝ่ายขวาที่ออกมาเผชิญหน้าก็ไม่มีความเข้มแข็งเหมือนดังยุคก่อนเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 การควบคุมและปราบปรามที่รุนแรงโดยรัฐเกิดขึ้นเฉพาะในระดับพื้นที่ และไม่มีความรุนแรงถึงขั้นทำลายขบวนการ

เมื่อเงื่อนไขจำเป็นผนวกกับเงื่อนไขเพียงพอด้านการพัฒนาด้านองค์กรจึงเป็นเงื่อนไขที่เอื้อให้เกิดการรวมตัวเป็นขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อม

กล่าวโดยสรุป การเมืองของขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย กรณีศึกษาคนจน เป็นเครือข่ายของชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นส่วนใหญ่ และมีพันธมิตรซึ่งเป็นคนจนในเมือง รวมทั้งคนชั้นกลางในเมืองคือ NGO นักอนุรักษ์ ฯลฯ กระทำรวมหมู่ของขบวนการฯ ใช้องค์กรในการเป็นเครื่องมือปกป้องสภาพการดำรงชีพและทรัพยากรธรรมชาติ ด้วยวิธีการเคลื่อนไหวนอกระบบการเมืองปกติ โดยใช้วิธีการประท้วงทางสังคมแบบสันติวิธี สร้างพันธมิตร และการดึงสาธารณะชนให้เข้ามาเห็นอกเห็นใจ โดยมีจุดหมายในสามระดับคือ การได้มาซึ่งผลประโยชน์เฉพาะหน้า การผลักดันให้เกิดนโยบายที่เอื้อต่อการได้มาซึ่งผลประโยชน์ และสุดท้ายคือจุดหมายเพื่อผลักดันให้เกิดกติกาใหม่ หรือการเปลี่ยนสัมพันธภาพทางอำนาจระหว่างรัฐ ภาคธุรกิจ กับขบวนการฯ ซึ่งก็คือ การขยายประชาธิปไตยแบบตัวแทนของสังคมไทยมาสู่ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมที่มีช่องทางการเมือง หรือช่องทางทางการเมืองให้ขบวนการฯสามารถนำปัญหาและความเดือดร้อนเข้าสู่ระบบการเมืองได้ เพื่อใช้กติกาหรือช่องทางทางการเมืองใหม่ดังกล่าวนี้ปกป้องสภาพการดำรงชีพของผู้ร่วมขบวนการฯ

9.5 ประเด็นถกเถียงด้านกรอบแนวคิดและทฤษฎี

ในส่วนนี้จะพิจารณาว่าผลการศึกษาได้ช่วยพัฒนากรอบในการวิเคราะห์การเมืองได้อย่างไร โดยจะแบ่งเป็น 3 ระดับคือ หนึ่ง ด้านการพัฒนาทฤษฎีทั่วไปเกี่ยวกับการศึกษากลุ่มและขบวนการทางสังคม สอง ด้านการพัฒนารอบการวิเคราะห์การเมืองไทย และสาม ด้านทฤษฎีการพัฒนาประชาธิปไตย ประการแรก ด้านการพัฒนาทฤษฎีทั่วไป งานวิจัยนี้พบว่า การอธิบายการเกิดขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อมจากการศึกษาได้ชี้ให้เห็นว่า จำเป็นต้องเชื่อมโยงเชิงโครงสร้างด้วยเงื่อนไขเพียงพอด้านองค์กรด้วยการผนวกแนวการศึกษาขบวนการทางสังคม 2 แนวทางเข้าด้วยกันคือ สำนักขบวนการทางสังคมใหม่ (New Social Movement-NSM) กับสำนักทฤษฎีการระดมทรัพยากร (Resource Mobilization-RM) และทฤษฎีกลุ่ม เพื่อช่วยให้เกิดการเชื่อมต่อเงื่อนไขโครงสร้าง(structure) มาสู่การกระทำ (action) และปฏิสัมพันธ์กับระบบการเมือง และแม้การศึกษาจะไม่สามารถสรุปได้ว่า ขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อมเป็นขบวนการทางสังคมใหม่หรือไม่ แต่ก็สะท้อนให้เห็นว่า กลุ่มคนที่เข้าร่วมไม่มีลักษณะของชนชั้นเดียวคือชาวนา แต่มีลักษณะร่วมของพันธมิตรที่มาจากกลุ่มคนที่หลากหลายด้านผลประโยชน์ ค่านิยมหรือความเชื่อ

ประการที่สอง ด้านการพัฒนากรอบการวิเคราะห์การเมืองไทย งานวิจัยนี้ยืนยันการเติบโตขององค์กรนอกกระบวนราชการ(extra-bureaucratic organizations) สอดคล้องกับการอธิบายที่ชี้ให้เห็นถึงการขยายตัวของสังคมประชา(civil society) ที่มีพลังในการแข่งขันกับสถาบันของรัฐ(state institutions) สังคมการเมือง (political society) และภาครัฐกิจ (the economy) และมีบทบาทในการผลักดันสู่กระบวนการตัดสินใจในระบบการเมือง(Suchit, 1996) ปรัชญาการณณ์เช่นนี้ทำให้ตัวแบบทฤษฎีอำนาจาธิปไตยหรือการเมืองที่มีข้าราชการครอบงำ (bureaucratic polity) ไม่สามารถอธิบายการเมืองไทยในทศวรรษนี้ได้ เช่นเดียวกับงานของ Embree(1950) ที่เห็นว่า สังคมไทยด้วยลัทธิปัจเจกชนนิยมแบบไทย และการอธิบายสังคมไทยว่ามีโครงสร้างหลวมและข้อสรุปว่าในสังคมไทยส่วนมากแล้ว การรวมกลุ่มสังคมไทยมีลักษณะไม่เป็นทางการและเฉพาะกิจ เพราะจากการศึกษาครั้งนี้พบว่า กลุ่มคนจนในชนบทที่ยากจนที่สุดกลับมีการรวมกลุ่มที่มีลักษณะกึ่งทนายมีการจัดองค์กรที่เข้มแข็ง ไม่ขึ้นอยู่กับตัวบุคคลหรือผู้นำ ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับระบบราชการ สังคมการเมือง ไม่ได้เป็นไปในลักษณะของระบบอุปถัมภ์ (patron-client relationships) ชาวบ้านไม่สามารถใช้วิธีการปกป้องที่ดินในเขตป่าสงวนฯ โดยอาศัยการช่วยเหลือของเจ้าหน้าที่ระดับท้องถิ่น คือติดต่อกับทางมหาดไทยโดยอาศัยอะไรก็ตามเพื่อขอให้ช่วยทำเรื่องเสนอเข้าที่ประชุม กรม.ให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรสั่งระงับคำสั่งของกรมป่าไม้ ดังนั้น จึงไม่สามารถอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับระบบการเมืองได้โดยใช้แนวคิดเรื่อง “ระบบบริวาร” และ “แวควง” ของแองส์ (แองส์, 2518: 200. ใน อมรา พงศาพิชญ์และปรีชา สุวิทรพันธ์ (บก.), 2539)

แม้จะมีตัวแบบในการอธิบายขององค์กรนอกกระบวนราชการที่สำคัญ 2 ตัวแบบคือ “ภาครัฐ-สังคมแบบจำกัด” (state corporatism) (Montri, 1982) และตัวแบบ “ภาครัฐ-สังคมแบบเสรี” (liberal corporatism) (เฮนค เหล่าธรรมทัศน์, 2540) ข้อสรุปของตัวแบบแรกคือ กลุ่มในสังคมที่มีบทบาทในเวทีอำนาจการเมืองคือ กลุ่มที่รัฐจัดตั้งและวางกรอบการดำเนินกิจกรรมตามที่รัฐต้องการเท่านั้น งานศึกษานี้กลับชี้ให้เห็นว่า ขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อมเป็นองค์กรการเคลื่อนไหวที่เป็นอิสระ ลักษณะองค์กรมีความแตกต่างไปจากกลุ่ม/องค์กรในชนบทที่รัฐจัดตั้งหรือวางกรอบกิจกรรมโดยกฎหมายหรือระเบียบ เช่น กลุ่มเกษตรกร กลุ่มสหกรณ์ ฯลฯ สัมพันธ์กับรัฐในลักษณะของการผลักดันต่อรอง และเป็นความขัดแย้งมากกว่าจะเป็นการกระทำภายในกรอบของรัฐ

ส่วนตัวแบบ “ภาครัฐ-สังคมแบบเสรี” สามารถอธิบายได้เพียงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับกลุ่มผลประโยชน์ทางธุรกิจคือ สภาอุตสาหกรรม สมาคมการเงินการธนาคาร และสภาหอการค้า

แห่งประเทศไทย ที่รัฐเลือกร่วมมือเพื่อกระบวนการสะสมทุน ตัวแบบดังกล่าวนี้ไม่สามารถอธิบายลักษณะความสัมพันธ์ดังกล่าวในกรณีกลุ่มอื่นๆ กับรัฐ ดังจะเห็นจากผลการศึกษากรณีขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อมที่พบว่า รัฐไม่ต้องการดึงเข้ามาร่วมในกลไกความร่วมมือแบบภาคีสังคม-รัฐแบบเสรี แต่รัฐต้องการที่จะให้กลุ่มองค์กรเหล่านี้อยู่ในกรอบแบบกลุ่มเกษตรกร และกลุ่มสหกรณ์ คือเคลื่อนไหวอยู่ในขอบเขตจำกัดภายในระบบเศรษฐกิจการตลาด เช่น ปัญหาราคาพืชผล ปัจจัยการผลิต ฯลฯ และผ่านกลไกปกติที่จัดจัดวางไว้ เช่น โครงการปรับปรุงโครงสร้างการผลิต และระบบการเกษตร(คปร.) ตามตัวแบบภาคีรัฐ-สังคมแบบจำกัด แต่การเคลื่อนไหวของขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อมไม่ได้เป็นในขณะที่ปัญหาความสัมพันธ์ดังกล่าว และรัฐก็ตอบได้ ขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อมด้วยการควบคุมและปราบปราม ดังนั้น การสร้างตัวแบบในการอธิบายลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรนอกระบบราชการคังกรณของขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อมกับรัฐเป็นสิ่งที่จะต้องพัฒนาต่อไป

ประการที่สาม ด้านทฤษฎีการพัฒนาประชาธิปไตย ปัญหาพื้นฐานของการพัฒนาประชาธิปไตยที่สำคัญคือ แนวทางการพัฒนาประชาธิปไตยด้านหนึ่งคือ ลัทธิเสรีนิยมใหม่ (neo-liberalism) ที่ต้องการจำกัดอำนาจรัฐ ให้รัฐบาลมีหน้าที่เพียงบังคับใช้กฎเกณฑ์ซึ่งจะป้องกันสิทธิเสรีภาพ และทรัพย์สินของปัจเจกบุคคล แนวทางดังกล่าวละเลยการมองปัญหาและข้อจำกัดของการมีส่วนร่วมทางการเมืองที่ดำรงอยู่ เพราะระบอบประชาธิปไตยที่เป็นอยู่ไม่สามารถสร้างหลักประกันหรือสร้างเงื่อนไขสำหรับการมีส่วนร่วมทางการเมืองที่มีประสิทธิภาพได้ สภาพดังกล่าวนี้เป็นปัญหาร่วมสมัยของประชาธิปไตยในสังคมไทยที่มุ่งแต่เรื่องการลดบทบาทของรัฐโดยการแปรรูปรัฐวิสาหกิจ การสร้างกลไกทางกฎหมายที่จะเป็นกฎระเบียบเพื่อให้สิทธิของปัจเจกได้รับการคุ้มครอง ฯลฯ แต่ไม่ได้ปฏิรูปช่องทางการมีส่วนร่วมทางการเมืองให้เอื้อแก่การที่ส่วนต่างๆ ของสังคมจะเข้ามาสู่อำนาจในการตัดสินใจ การมีส่วนร่วมแบบที่เป็นอยู่ในกระบวนการประชาธิปไตยจึงเป็นสิทธิของ "ผู้บริโภค" (consumer) ที่บริโภคแต่นโยบายและการตัดสินใจที่ผลิตโดยรัฐโดยไม่มีส่วนร่วมในกระบวนการผลิตนโยบาย

ดังนั้น จึงเป็นไปตามที่ David Held (Held, 1991:17) ได้มีข้อเสนอไว้คือ จำเป็นต้องสรรกสร้างระบอบประชาธิปไตยซึ่งให้สิทธิที่เสมอภาคในกระบวนการที่กำหนดผลลัพธ์ของระบบการเมือง ระบอบประชาธิปไตยที่ต้องสร้างขึ้นนี้จะต้องไม่เพียงให้สิทธิเสมอภาคในการออกเสียงเลือกตั้งเท่านั้น แต่ต้องจัดให้มีสิทธิเสมอภาคที่จะมีสภาพการณ์ต่างๆ ที่เอื้อต่อการเรียนรู้อย่างอง่างแท้ที่จะมีส่วนร่วมในทุกช่องของการตัดสินใจของส่วนรวม และที่จะจัดระเบียบวาระทางการเมือง สิทธิ

สาธารณะเช่นนี้ย่อมหมายความว่า ต้องมีสิทธิทางสังคมและสิทธิทางเศรษฐกิจที่จะทำให้ผู้คนมีทรัพยากรทางเศรษฐกิจเพียงพอต่อการที่จะมีปฏิบัติการประชาธิปไตย หรือมีส่วนร่วมในระบอบประชาธิปไตยอย่างเป็นอิสระด้วย

ปรากฏการณ์ของขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อมจึงสะท้อนให้เห็นถึงสภาพความขัดแย้งทางสังคมใหม่ๆ ซึ่งเกิดขึ้นภายใต้ข้อจำกัดของระบอบประชาธิปไตยแบบตัวแทน ที่โครงสร้างทางการเมืองไม่สามารถสร้างการมีส่วนร่วมทางการเมืองได้ และสะท้อนให้เห็นถึงความต้องการที่จะทำให้รัฐเปิดช่องทางหรือข้อต่อทางการเมืองใหม่ระหว่างรัฐกับประชาชน รวมทั้งปรับเปลี่ยนบทบาทของรัฐซึ่ง Held ชี้ให้เห็นว่าเป็นปัญหาการพัฒนาประชาธิปไตยร่วมสมัย

9.6 ข้อเสนอแนะ

1. งานวิจัยครั้งนี้ใช้หน่วยวิเคราะห์คือ สมัชชาคนจน ซึ่งทำให้ไม่ได้ศึกษาในเครือข่ายย่อย/กรณีปัญหา ในสมัชชาคนจนที่ได้ต่อสู้มาก่อน ซึ่งน่าจะมีการศึกษาโดยใช้เครือข่าย/กรณีปัญหาเหล่านี้เป็นหน่วยในการศึกษา เช่น กรณีปัญหาเขื่อนแก่งเสือเต้น กรณีเครือข่ายคน ฯลฯ ซึ่งน่าจะทำให้สามารถเข้าใจการเมืองของขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อมได้มากยิ่งขึ้น

2. ในงานวิจัยนี้ ได้ยกประเด็นสำคัญว่า การต่อสู้ของขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อมเป็นการต่อสู้ที่มากกว่าการเมืองแบบกลุ่มผลประโยชน์ โดยเฉพาะในประเด็นเกี่ยวกับการต่อสู้ในเรื่ององค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากร เกษตรทางเลือก ฯลฯ แต่งานวิจัยนี้ไม่สามารถศึกษาได้ จึงน่าจะมีการศึกษาวิจัยต่อไป

3. งานวิจัยชิ้นนี้สิ้นสุดการศึกษาในช่วงรัฐบาลพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ และยังไม่เกิดปัญหาวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจที่รุนแรงในปลายปี 2540 ดังนั้น น่าจะมีการศึกษาเปรียบเทียบในช่วงโครงสร้างโอกาสทางการเมืองที่แตกต่างกัน

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย